

pomorzo- i kaszuboznawca stawiał Lorentzowi zarzuty niekiedy pozamerytoryczne, kilkakrotnie wywołując ideologiczny spór w gdańskim środowisku naukowym i społecznym serią wypowiedzi, zarzucających niemieckiemu badaczowi antypolską działalność. Bukowski uczynił to już w swoim *Regionalizmie kaszubskim*³⁷, później w roku 1969 przed setną rocznicą urodzin niemieckiego badacza i jeszcze później w latach osiemdziesiątych, zawsze łącząc kwestię badań kaszuboznawczych z politycznym tłem ówczesnego życia publicznego³⁸. Sprzeciwiali się takiemu podejściu kaszubszy publicyści, jak Tadeusz Bolduan³⁹ czy Wojciech Kiedrowski⁴⁰. Jeden z ostatnich ataków Bukowskiego na działalność Lorentza spotkał się ze zdecydowanym oporem także środowiska akademickiego językoznawstwa, co wyraził dobitnie Edward Breza, nie przejawiając już swoistego kompleksu niemieckiego i podkreślając rzeczywiste, inspiratorskie zasługi Lorentza⁴¹.

W spokojnej analizie działalności Lorentza pomocne okazały się również głosy Friedhelma Hinzego, który jako sławista i kaszubista kontynuował dzieło naukowe swojego poprzednika i pisał o nim kilkakrotnie z szacunkiem i uznaniem⁴². Dopiero głosy Jerzego Tredera oraz Józefa Borzyszkowskiego opublikowane w 2000 roku jako wypowiedzi uczestników konferencji naukowej poświęconej Lorentzowi, pozwalają z dystansem rozważyć zarówno aspekt językoznawczy, jak i aspekt społeczno-tożsamościowy działalności naukowej niemieckiego badacza. Ten pierwszy pozostaje w mocy jako forma bardzo potrzebnej i dawniej i obecnie pracy językoznawczej⁴³, natomiast kontekst narodowo-polityczny jest generalnie bardzo delikatny i niemożliwy do jednoznacznej oceny, ponieważ

---

mu przyświecały w realizowaniu dyskursu naukowego pisałem w artykule: D. Kalinowski, *Polonocentryzm w ataku i w odwrocie. O kaszuboznawstwie Andrzeja Bukowskiego i Jana Drzeżdżona*, „Zeszyty Łużyckie” t. 50 (2016), s. 225-242.

³⁷ A. Bukowski, *Regionalizm kaszubski*, Poznań 1950, s. 221-229, 242.

³⁸ A. Bukowski, „Życie literackie” 1982, nr 34; tenże, *Herr dr Friedrich Lorentz*, „Dziennik Bałtycki” 1983, nr 102; tenże, *Zakłamać prawdę*, „Pomorze” 1987, nr 3; tenże, *Pomyłki docenta Edwarda Brezy*, „Pomorze” 1987, nr 4.

³⁹ T. Bolduan, *Badacz kaszubszczyzny*, „Pomerania” 1988, nr 3, s. 22-24.

⁴⁰ W. Kiedrowski, *Powtórka z Bukowskiego*, „Pomerania” 1988, nr 3, s. 24-25.

⁴¹ E. Breza, *Władysław Pniewski o kaszubszczyźnie i Friedrichu Lorentzu*, „Pomerania” 1987, nr 4, s. 38-39 i później, w spokojniejszym tonie: *Friedrich Lorentz*, „Rocznik Sopotki” 1996, s. 14-28.

⁴² Np. F. Hinze, *Zur 100. Wiederkehr des Geburtstages von Friedrich Lorentz (1870–1937)*, „Zeitschrift für Slavistik” 1970, s. 789-811; tegoż, *O s. p. Friedrichu Lorentzu*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś*, t. 3, s. 11-24.

⁴³ J. Treder, *Friedrich Lorentz o kaszubszczyźnie literackiej*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś*, t. 3, s. 61-81.

w sporach polsko-niemieckich o Kaszubów, Lorentz był nieco zakładnikiem konfliktu, raz przyciągany, raz odpychany przez obydwie strony⁴⁴.

W roku 2017, w osiemdziesiątą rocznicę jego śmierci, można obiektywnie skonstatować zdecydowanie większą ilość walorów aniżeli uchybień wśród propozycji językoznawczych badacza, nie narażając się tym samym na zarzut filogermanizmu lub arbitralność terminologiczną. Można również z większym wyczuciem dostrzec czynniki egzystencjalno-prywatne w wyborach zawodowych Lorentza dokonywanych w latach dwudziestych i trzydziestych XX w., nie skrywając ich w cieniu jako rzekomo mało istotnych w karierze naukowej czy procesie zdobywania szacunku społecznego. I wreszcie można współcześnie odkrywać powody, dla których Lorentz był różnorako traktowany przez środowisko niemieckie, kaszubskie i polskie, nie stawiając sobie któregoś z nich jako zawsze pozytywnie lub negatywnie oddziałującego na los językoznawcy, redaktora, popularyzatora, tłumacza i wydawcy, który całe swoje życie poświęcił badaniom Kaszub.

Dla badań literaturoznawczych i etnograficznych warto nade wszystko ponownie sięgnąć do jego imponujących *Slovinzische Texte* (Petersburg 1905) oraz *Tekstów pomorskich (kaszubskich) z mapą* (Kraków 1924). To w nich bowiem istnieją narracje, które wciąż zaskakują bogactwem motywów, kolorytem opowieści, relikdami wierzeń oraz zapisem codziennego życia ludzi mówiących językiem, który już nie istnieje. To, że ten materiał nie był dotąd dość często wykorzystywany wynika z faktu, iż został on podany w zapisie fonetycznym i z wieloma wersjami językowo-gwarowymi. W dzisiejszym odbiorze można sobie wyobrazić, że publikacja mogłaby ujrzeć światło dzienne jedynie w wersji standaryzowanej języka kaszubskiego. Oczywiście byłoby to pewne uproszczenie względem Lorentzowskiego oryginału, ale z drugiej strony zapisy w podstawowych formach tematycznych mogłyby znacząco wzbogacić wiedzę współczesnego czytelnika na temat kultury dawnych Kaszubów.

---

⁴⁴ J. Borzyszkowski, *Friedrich Lorentz wśród Kaszubów. Między Polską a Niemcami*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś*, t. 3, s. 111-123.

EUGENIUSZ GÓŁĄBK

Chwaszczënë

Ò pòtrzebie dzyszczasnégò wëdaniô tekstów kaszëbskò-słowińszich Lorentza

Nôzwëskò niemiecczégò jãzëkòznôwcë Fridricha Lorentza je dobrze znóné lëdzóm, chtërny sã zajmają kaszëbizną. Wiôldzim dzelã jegò zasłëgã je to, że kaszëbizna sta sã nôlepi zbadónym i ôpisónym nôùkòwò etnolektã słowińszim. Wiadomò, że je òn aùtorã gramaticzi pòmòrszczi¹ i kaszëbszczégò (pòmòrszczégò) słowôrza², a téż – mòże przede wszëtczim – zbiéróczã kaszëbszczi słowiznë, jakã czerpôł z zapisónëch przez siebie pòwiôstków òpòwiôdónëch mù przez mieszkańców kaszëbskò-pòmòrszczi zemi. Lorentz zapisôł taczich tekstów pòràset. Sã òne zgromadzoné w dwóch ksążkach. Pierszò – wëdónò drëkã w Pétersbùrgù, w 1905 r. zawierô tekstë „słowińszë”, tj. *Slovinzische Texte*³, pòzebróné strzód Kaszëbów mieszkającëch w òkòlim Łëbszczégò Jezora – bël to wnenczas pòwiôt (kréz) lãbòrszczi. Chòc kaszëbskò (tzw. słowińskò) mòwa w tamtëch stronach ju wnenczas zamiérała pòd brutalnym nôpòrà niemczëznë, ùdało sã Lorentzowi zapisac wiele pòwiôstk.

W drëdзи ksążeczce, wëdóny Krakòwie, w 1913 r., pòd nôdpisã *Teksty pomorskie czyli kaszubskie*⁴ mómë pòwiôstczi spisóné òd Kaszëbów z całi kaszëbszczi

¹ F. Lorentz, *Gramatyka pomorska*, z niemieckiego rękopisu przeł. i posłowiem opatrz. M. Rudnicki; indeks wyrazów i form opracował P. Smoczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1958–1962. *Pòmòrskò* w zn. kaszëbskò abò kaszëbskò-słowińskò – òd Słowińców, chtërny téż bëlë Kaszëbama. Lorentz w ni przëtòczò téż słowa wzatë z dokùmentów i tekstów taczich, jak np. *Katéchizm* Pontanusa.

² F. Lorentz, *Pomoransches Wörterbuch*, Berlin 1958, t. I: A-P, òpròcowóny przez H. Bielfeldta. Nastãpné tomë redagòwòł Friedhelm Hinze, chtëren pòzni włącziwòł do niego coròz wicy słów ze słowôrza Zëchtë (B. Sychta *Słownik gwar kaszubskich*). W słowôrzu Lorentza sã téż przëtòczóné na równëch prawach słowa i cytatë zdań wzatë z pismieniznë – ksążk, gazëtów itp.

³ F. Lorentz, *Slovinzische Texte*, Petersburg 1905.

òbéndë, tj. z wszëtczich pòwiatów, w chtërnëch òni wnenczas mieszkelë, w tim téz z terenów „słowińszczi” i z pògrãnczò kaszëbskò-kòcewsczégò. Niechtërne tekstë z nëch dwùch zbiorów Lorentza bëłë pòtemù przedrëkòwóné w wëdóny w 1968 r. ksążce pn. *Wybór polskich tekstów gwarowych*⁵. I wierã ju nigdzie jindze zamieszczoné nie bëłë, przënòmni jò ò tim nie wiém, a móm doma niemòdli zbiór pùbliкации na temat dialektologii słowiańszczi.

Òd pòrà lat ne dwie ksążczki Lorentza są dostãpné za pòmòcą internetu, ale mëszlã, że czëtińca nieòbëtégò ze zòpisã fònetycznym mòze zniechãcëwac przëtłoczenié jegò tekstów znakama diaktricznymi⁶. Przëpùszcziwóm téz, że niechtërne z nëch tekstów mògã sã òkazac trudno zrozëmiałé dlò dzysészich Kaszëbów ze wzglãdu na apartné znanczi jãzëkòwé, jaczé wëstãpùją w tim wëmarłim ju dzys dialekce, nie spòtikóné na pòostalim terenie Kaszëb⁷. Mëszlã tu ò skrótowëch fòrmach czasników taczich jak, wezmë: òni mã (skròconé: *maja*), gòdã (= *gòdaja*), jò (= *jegò*) itp. Z germanizmów mómë midzë jinszima taczé jak szprò(ù)ka (*mòwa*), sztënia (*gòdzëna*), krëgnac (*dostac a. dostawac*), np. òn król (skròconé: *krëgnãł* = *dostòł, złapòł*). Te germanizmë, jak w całi kaszëbiznie, pòchòdzą wikszim dzelã z dialektów dólnoniemiecczich⁸.

Chòc ne tekstë dostãpné są przez internet, pewno mało chto do nich zazérò. Żebë wzbùdzëc wikszé nima zainteresowanié, wëpòdało bë – mòjim zdaniem – wëdac je drëkã, w fòrmie ksążczki. Co pròwda, zelë nawetka to sã ùdò, wierã ni mòzëmë sã spòdzewac za wiòldzégò pòmionu strzód Kaszëbów, ale wiedno kãsk przëczënimë sã do jich rozpòwszëchnieniò. Niechtërne z nëch tekstów mògã òstac wëkòrzëstóné w szkòłach, przë ùczbie dzecy kaszëbiznë.

Żelë chcëmë tekstë Lorentza przëblëzëc dzysészémù czëtińcowi, trzeba nad nima përzniã pòpròcowac. Tzn. 1. przepisac je w znormalizowóny pisowni kaszëb-

⁴ *Teksty pomorskie czyli kaszubskie*, Kraków 1913, z. 1, zebrał F. Lorentz.

⁵ K. Nitsch, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, Warszawa 1968. Mòzëmë tam nalezc pònad 35 rozmajitëch tekstów kaszëbszczi (na str. 338-366, w tim kòle 25 pòchòdzącëch òd Lorentza (z tegò 5 z pògrãnczò kasz.-kòcewsczégò – str. 256-257 i jeden z Kròjnë, tj., z Kłoni w pòw. chòjnicczim – str. 235). Òprócz tekstów Lorentza je tam 6 dlëgszich tekstów M. Rudniczcégò (zapisónëch w 1913 r.), 2 tekstë K. Nitscha, a téz pò jednym teksce Z. Stiebra i H. Pòpòwsczi-Tabòrszczi. Dodóny je téz wëjimk ze „Skòrbù” F. Cénòwë (Ceynowë), wëjimk z *Ò panu Czòrlińszcim...* H. Derdowsczégò i pòezji Jana Karnowsczégò *Na chszòłt przedmòwë* i *Tesknijczka*.

⁶ Tekstë Lorentza bëłë pòstrachã dlò sztudentów pòlonistczi. Z jednã takã pòlonistkã mie sã zdarzëło pògadac w cugù, pòdczas jazdë do Czech w pòłowie lat 1970.

⁷ Te apartné znanczi skłoniłë Lorentza z pòczãtkù do ùznaniò mòwë tzw. Słowińców za òsobny jãzëk, jinszi òd kaszëbszcégò.

⁸ W kaszëbiznie z mòjëch stròn tròfiãją sã germanizmë tipù: *fardich* (nié *fertich*), *fòder* (nié *fater*), *kabùsk*, *bakùz*, *brańtuz* (nié *-haus*), *duwa* (nié *taube*) itp.

szi, z pòmianiãcym drëgòrzãdnëch, lokalnëch znank jãzëkòwëch, jak diftongòwò wëmòwa tipù *duo se, w nuocë, òni gòudali, jòu rzek* – do se, w nocë, òni gòdali || -lë, jò rzek(ł) itp. **2.** Òpatrzëc je przëpiskama wëjasniwajãcyma niezrozëmiałë czë mni znóné słowa, mòwné zwrotë, dzys ju niejasné archajizmë i germanizmë itp. **3.** Dac sparafrazowónã wersjã kòzdégò tekstu, gdze apartniészé słowa i zwrotë jãzëkòwé mdã zastãpióné jinszima, stosowónyma w dzysészim kaszëbiznie (np. wspomnióné skrótowé fòrmë czasników tipù *gòdã* trzeba tam zastãpic tipã *gòdajã*). Takã òperacjã trzeba przëprowadzëc dosc òstròżno i mòże tam sam lepi mdze òstawic òriginalné wërażenié, a dzysészé znaczenié pòdac pò nim w nówiasu⁹.

Mòzëmë sã jesz zastanowic, czë w ksãżce zamieszcëc zeskanowóné z òriginalu òbrazë tekstu. Mòże sygnie dac le pòrà tekstów dlò przëkãdu, a òsobë barzi zaczekawioné mògå zazdrzec do internetu?¹⁰

* * *

Pòrà lat temù, przë jaczis rozmòwie z prof. J. Bòrzëszkòwsczim jem nadczidl, że ne tzw. kaszëbskò-słowińszcë tekstë Lorentza przëdało bë sã wëdac na nowò tak, żebë zainteresowóny Kaszëbi mòglë z nich kòrzëstac z pòzëtkã. Profesór rzekł, że jeżlë chtos sã pòdjimnie przëpisanio nëch tekstów, to Institut Kaszëbsczi mòże je wëdac drëkã. Ale czas plënął, a mie wszelejaczich robòtów przëbiwało. Dlòte niedòwno temù jem sã zwrócił do Eùgeniusza Prëczkòwsczégò z zapitanim, czë nie znaje kògòs, chtò bë chcòł sã ti robòtë pòdjimnac. I tak niedługò pòtemù doszłò do spòtkaniò ù mie doma z dwùma bënlama – Szëmónã Jancenã i Robertã Gròtã, jaczich Génk przëwiòzł àutołã. Jeden z nich – Szëmón – sã pòdjimnął przëpisanio nëch tekstów w aktualny pisowni kaszëbsczi.

Szëmón sobie dobròł do tegò zadaniò drëchnã Katarzinã Kankòwskã i robòta rëszëła. Pò jaczich dwùch miesãcach, przez òbòje wëmienionëch òstało przëpisóné kòle 70 procent wspomniónëch *Tekstów pòmòrsczich* i znaczny dzël (pòłowa?) *Tekstów słowińszczi* Lorentza. Taczi je efekt ti robòtë na pòłowã pazdzërznika 2017 r. Trzeba zaznaczc, że dlò Szëmóna i jegò przëjacòłczi robòta nad tekstama Lorentza je le pòbòcznym zajãcym. Szëmón sztuderëje a Katarzina je szkòlnã.

⁹ W pòlszczi lëteraturze mómë przëkãdë zamianë słów przëstarzalëch na nowszë. Wezmë tekstë J. Kòchanowsczégò wëdóné w ksãżce *Sobie śpiewam a muzom*, czë nowszë wëdania *Pana Tadeùsza A. Mickiewicza*, abò mòdernizowóné co jaczis czas wëdania *Biblii Wujka*.

¹⁰ Pò òdczëtanim tegò referatu na kònferencji w Bëtowie (16 XI 2017 r.) prof. Daniel Kalinowsczi zwrócił ùwògã, że przëdałabë sã téz wersjò pòlskò nëch tekstów Lorentza, chtërne bë sã stalë barzi przëstãpné dlò etnologów i jinszych ùczalëch badajãcëch wëstãpujãcë w nich wãtczy fòlkloristicznë itp.

* * *

Chtos mòże sã zastanawiac, jaczi cël mòże miec nowé wëdanié tekstów Lorentza? Kò są to le niepòzórne pòwiòstczy, drobné dokòzè lëteraturë lëdowi abò opisóné czëjes krótczé wespółnienia, òpòwiòdania ò jaczych wëdarzeniach, tam sam téz jaczi tekst rimòwóny¹¹. Ale dlò nas, lubiénców kaszëbiznë są to drogòcenné zabëtczy, swiòdczácé ò bògactwie kùlturowim i dëchòwim kaszëbsczégò lëdu, dlòte trzeba zadbac, żebë sã stałë barzi znóné.

Przë ti leżnoscë chcòłbë jem nadczidnac, że pòdobną òperacjã jak z tekstama Lorentza dało bë sã wëkònac z tekstama pòwiòstk dołączonëch do *Słownika S. Ramułta*¹², czë A. Hilferdinga zawartëch w jegò *Ostatkach Słowian...*¹³ Mòjim zdaniem wëpòdò sã pòchilëc nad tim skrómnym doróbkã lëteracczim najëch przòdków, tak czãsto ùpòkòrziwónëch za mówienié pò kaszëbskù¹⁴. Z historicznégò pónktu widzeniò ne tekstë mają wòrtnotã dokùmentów z czasów, czedë Kaszëbi

¹¹ Np. tekst zapisóny w Stoj(ã)cënie (*Slovinzische Tekste*, nr 140):

„Przez mą rzëczkã szerokò
do mi milszny dalekò
przëridowòł jem na ji dwór
zaklepòł jem na ji dóm.

Wësza do mie rôcznò czesc (matka dzëwczëca)
ròczila mie z kònia zlezc.
– Jò rêchli nie zlézã z kònia
jak swą milszną òbezdrzã.

Rzekla do mie rôcznò czesc:
– Tam swi milszny nie ùdrzisz.
Tam tą drózkã pòjedzesz
tam swą milszną nalézesz.

Przëridowòł jem na ji grób
zaplakòł jem wiele zdróp (łzów).
Przësza do mie rôcznò czesc:
– Tam, tam zgórã (ù górë) jã ùdrzisz.”

¹² S. Ramułt, *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, T. I, Kraków 1893 [*Dodatek: Podania i powieści ludu kaszubskiego*].

¹³ A. Hilferding, *Ostatki Słowian na południowym brzegu Morza Bałtyckiego*, [w:] O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, T. 39: *Pomorze*, Warszawa 1965; tegoż, *Resztki Słowian na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego*, tłum. N. Perczyńska, oprac i posł. H. Popowskiej-Taborskiej i J. Tredera, Gdańsk 1989.

¹⁴ W ksążce A. Hilferdinga *Ostatki Słowian...* je òpisóné spòtkanié tegò ùczalégò z młodim Niemcã, chtëren dozéròł robòtë kòsników (Kaszëbów) w pòlu. Rozmòwa z nim, przëlòżonò z niemiecczégò na pòlszczé wëzdrza tak: „Zapytałem go potem: A wasi robotnicy, mój panie Niemcami-li są czy Kaszubami?” – Na to odpowiedział on: „Kaszuby z tutejszych

bëlë plemieniã skôzónym przez Niemców na wëtãpienié czë zasymilowanié. Są òne swiactwã naji żëwòtnoscë, najégò trwaniô na ti pòmòrszi zemi, nimò brutalny germanizacji.

Trzeba ne tekstë wëkòrzëstac z pòzëtkã, np. przë ùczbie dzeczy w szkòlach – mészlã, że wiele z nich sã bądze do te nadòwało. Przëkładã wprowadzeniô w òbieg tegò tipù tekstów sã dwie ksążczy, dwa zbiorë bôjk i pòwiôstk wëbrónëch ze *Słownika Zëchtë*¹⁵, spòrządzone przez Grégòra Szramkã¹⁶. Strzód bôjk zapisónëch przez ks. Zëchtã nalòzómë i taczé, chtërne letkò wëtrëmùją pòrównanié z nôlepszima bôjkama J. Ch. Andersena, wezmë tã ò Anulce, pòd zëwiszczã „zemia”. Co pròwda, nie spòdzëwóm sã, żebë strzód tekstów zapisónëch przez Lorentza jistniałë pòdobné perlë, le żebë to stwierdzëc gwës, nôprzód trzeba je rozczëtac...

* * *

W swòjëch wëprawach badawczich Lorentz zwiedzyl całë notejszë Kaszëbë. A òsoblëwie wòzną dlô nas jegò robòtã bëło przebadanié zamiérajacégò pòd nôcëskã niemczëznë kaszëbsczégò dialektu znad jezór Gardno i Lëbskò, terenów zamieszkonëch przez tzw. Słowińców i Kabòtków¹⁷.

Przë ti leżnoscé pòjòwiô sã sprawa nazwë „Słowińcë”, chtërna zrobiła karierã strzód historików òpisëjącëch dzeje Pòmòrzò. Słowińcowie sã przez nich ùznóny za jedno z plemiôn pòmòrszczich, nibë rónné òd Kaszëbów. Jô, jidacë za zdanim Zygmunta Szultczy, ùwòzóm że nazwa „Słowińcowie” òstała tamtejszim Kaszëbóm nadónò przez Aleksandra Hilferdinga, jednégo z pierszich ùczalëch, co w pòłowie XIX w. sã pòdjimnalë systematicznëch badaniów jãzëkòznòwczich na Kaszëbach. Jak no dokòzòł Z. Szultka, termin „słowińszczy” w mòwie tamtészich Kaszëbów òznòczòł to samò co „słowiańszczy”. W praktice „Słowińcowie”, „słowińszczy” bëłë to òdpòwiedniczi nazwów Kaszëbi, kaszëbszczy. Ale nazwë te zrobiłë karierã w latach PRL, tak, że dzys turiscë, co zwiedzają skansen w Klëkach wierã ni mają swiadomòscë, że Słowińcowie bëłë Kaszëbama.

---

wiosek, ale mówić w mojej obecności winni po niemiecku. (...) Gdy wychodziłem na pola lub pastwiska zakazałem mówienia po kaszubsku. Nie mogę tego znieść i wydaje mi się ona gęsim geganiem.” W jinszim mòlu A. H. pisze: „Dalej opowiedziano mi, jak w ich szkole bijã dzieci za każde słowo powiedziane przez kolegę koledze po słowiańsku”.

¹⁵ B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, T. I–VII, Wrocław 1967–76.

¹⁶ G. Schramke, *W świetle dnia. Anegdoty i bajki z Kaszuba ze „Słownika” B. Sychty / We widze dnia. Gòdcki i bójczy kaszëbsczë ze „Słowòrza” B. Zëchtë*, Gdynia 2009; tenże, *W wieczornej mgle. Niesamowite opowieści z Kaszuba ze „Słownika” B. Sychty / W wieczórny dôce. Niestwòrzoné pòwiôstczy z Kaszëbszczy ze „Słowòrza” B. Zëchtë*, Gdynia – Pelplin 2004.

¹⁷ Kabòtcë/Kabòtkowie – mólówò grëpa Kaszëbów spòd Lëbë (pòr. Lesòcë, Józce, Krëbanë itp. w jinszych stronach Kaszëb)

Ju w pòłowie XIX w. za czasów Flóriana Cénówë¹⁸ i pòbëtu na Kaszëbach A. Hilferdinga, stón mòwë i zachòwaniò etniczny tożsamòscë Kaszëbów nadłëbskich przedstòwiòł sã baro lëchò. A pòrãdzesãt lat pózni, na pòczãtkù XX w., czëj w tëch stronach zjawilë sã Lorentz czë Rudniczi, bëło jész gòrzi. Lorentz zdãził ùtrwalëc baro wiele tegò, co jész òcalało z tamtësi kaszëbiznë przed ji całkòwitim ùpòdkã. Badelë ten teren përzniã pózni, pò Lorentzu tãż jinszi jãzëkòznòwcowie:

- a) Wspòmnióny Mikòłój Rudniczi (w 1913 rokù), chtërnégò tekstë wnenczas spisónë òd rëbòków, zamieszczoné sã we wspomnióny ksãżce *Wybór polskich tekstów gwarowych*.
- b) Ludwik Zabroczi òpùblikòwòł w 1947 r. artikùł *O Słowińcach i Kaszubach nadłëbskich*, gdzie stwierdził, że w tim òstatnym czãdze jistnieniò dialekt słowińszci ùlégòł pòstãpùjący dezintegracji.
- c) Zenon Sobierajszci, chtëren w 1951 r. z pòmòcã szkòlnégò Féliksa Rogaczewszégò nagròł na platë gramòfónowé i blewiãzchi magnetofónu rozmajité òderwóné fragmentë zdań, jaczé jész stòri chłopi z Klëków pamiãtelë i to pòtemù òpùblikòwòł. W tekstach tëch – jak pòdòwò J. Tréder – nalòzómë kòle 940 wërazów, w tim 180 nazw (jò móm doma ksãżeczka z nym tekstã, spòrãdzonym przez Sobierajszcégò).

Wspòmnióny F. Rogaczewszci, szkòlny w Klëkach Smòldzińszcich, àùtór wëdóny w latach 1970. ksãżeczki pn. *Pamiëtnik nauczyciela* bëł swiòdkã, jak òstatnëch, baro ju zniemczalëch „Słowińców” w latach 1950. kòmunisticzny rządowicë PRL wpakòwelë na wagónë i wëwiozlë do Niemców.

* * *

Mòje zaczekawienié doròbkã i òsobã Lorentza zacząłò sã ju na pòczãtkù mòji „kaszëbszci drodżi”. W tekstach pùblikòwónëch w czãdnikù Pòmërania w latach 70. jem wëczëtòł zdanié, że stipendium na ùczbã młodégò Lorentza łòzëlë ksãżãta meklembùrszci, w chtërnëch zniemczalëch dëszach miało sã bòdòj òbùdzëc w pòczëcë pòchòdzeniò òd słowiãszcich przòdków. Ale jò so docygóm, że òni to stipendium delë mù le tak „na òdczëpnégò”, zëbë sã pòzbëc Fridrichòwi matczci, chtërna wëtrwale, jãż do skùtkù zjòwiała sã pòd dwiërzama ksãżëcégò pałacu.

W napisónym (pò kaszëbskù) przez Fridhelma Hincã pòsmiernym wspominkù¹⁹ ò F. Lorentzu mómë nacéchòwóné òbròz jegò cãżczégò zëcégò. Hince (Hinze) napisòł, że Lorentzowa „stojizna (tj. *sytuacjò*) gòspòdarczò przez bezlëcha

¹⁸ Florian Ceynowa, np. „Skòrb kaszëbsko-słòvjnskjë movë” – wëdòwóny w latach 1865–68.

¹⁹ F. Hinze, *Ò s.p. Friedrichu Lorentzu*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dzis*, t. 3, Gdańsk 2000.

(*bezmata*) całé zëcé bëła katastrofalnô". Ale nôgòrzi mù bëło za młodëch lat. Jegò òjc „ùrzãdowôł” w karczmach i pòpòdł w karcané dłëdżi, jaż w kùńcu òdebrôł so zëcé w 1875 rokù. Fridrich miôł tedë le piãc latków. Leno matka bëła dlô młodégò Fridricha òstojã. Òna, tak jak mògła starała sã ò zapewnienié mù warënków bëtowëch i zadbała ò jegò wëksztòłcenié.

Hewò le, jak no ùjimnął F. Hinze: „Matka miała starã wëprosëc stipendium ù meklembùrszczégò ksãżëca, co sã kùreszce ùdało. (...) Przez sztudia ùdało sã Lorentzowi z matką jakò takò przegłòdzëc”. Pòzdze, w 1880 rokù matka pòprosëła dlô sëna, ùcznia gimnazjum, ò stipendium z kasë miasta. Ale, czë òstało òno przëznóné, nie wiadomò. Na szczescë w tim czasie młodémù Fridrichòwi w testamencie 300 marków zapisała białka pastora von de Osten.

W latach midzëwòjnowëch F. Lorentz, ju jakno ùznóny w strzodowiskù slawistycznym ùczalì, ze znacznym doróbkã zamieszkòł w Sopòce, skąd wërësziwòł na badawczë wanodżi w blëższë i dalszë stronë Kaszëb. Strzód pòwiòstków zamieszczonëch w ksãżce K. Nitscha *Wybór...* mómë, np. jednã z terenu dzyszëszégò Sopòtu (Steinfelis – dzys polszcë: Kamienny Potok, przòdë: Swelina). Zdanim prof. J. Trédra, z jaczim jem sã ròz na ten temat zgòdòł, Lorentz wnenczas na swòje jãzëkòwë łowë nie darwòł chòdzëc za dalek, bò miôł le piãc kilométrów drodżi przez las do Òsowi (mòji rodzynny wsë). Tam bëłë dwie karczme, do jaczich zajëżdzelë gbùrzë z czile òkòlnëch gmin.

Jak wiadomò, F. Lorentz, chtëren ùmarł 1937 r., bëł téż inspiratorã i wëdòwcã dokòzów Alojzégò Bùdzysza, chtërne drëkòwóné w gazetach „Bënë ë büten” i „Przyjacieli Ludu Kaszubskiego”. Ò Lorentzu, jegò zasłëgach dlô kaszëbiznë pisòł prof. Jerzi Tréder, chtëren pòswiãcyl mù dlëgszi artikul w ksãżce pn. *Historia kaszubszczyzny literackiej*²⁰ i òbszërnny akapit w swòjim pòradnikù encyklopedicznym pn. *Jëzyk kaszubski*.

Wierã jesz jinszi prelegencë rzekã cos ò Lorentzu, ò jegò nòdzeji na zatrudnienié na pòlsczim Ùniwersytece w Pòznaniu w czasach, czëj w dzëlach wëchòdała drëkã jegò *Gramatika Pòmòrskò*²¹, czë ò finansowanim z kasë niemiecczégò wëwiadu redagòwónëch przez niégò wëzi wspòmniònéch gazetów²². Jò le chcã tu, przë leznoscë nadczidnac ò wkładze Niemców w badanié kaszëbiznë. Czë wëpliwało to z czëstëch intencji, czë jak w przëpòdkù pismionów tipù „Bënë ë büten” z chãcë pòbùdzeniô kaszëbszczégò separatizmù, dzys ju je mni wòznë.

²⁰ J. Treder, *Historia kaszubszczyzny literackiej. Studia*, Gdańsk 2005.

²¹ Zob. przëpisk 1.

²² Prof. Edward Bréza, chtëren w latach 80. w czãdnikù „Pomerania” zamiescyl artikul ò trescë nëch gazetów stwierdzyl, że nie nalòzł w nich akcentów antipòlsczych, a nawetka òpak – propòlsczë. Doszedł do ùdbë, że „spònsorzë” nëch gazetów zawiedlë sã na Lorentzu i przë òstatkù òprzestelë łòzëc pieniãdze na to przësewzãcë.

Dłò kaszëbiznë wëszedł z tegò pòzëtk. Co pròwda, państwo niemieckò-prësced wiedno prowadzëło pòlitikã antipòlskã. Tej w służbã „niemiecczégò marszu na wschód” bëłë zaangażowóné ùrzãdë, ewangelëcczi Kòscół, szkòłë i ùniwersytetë z jich ùczalima. Ale strzód ùczalëch bëłë téz pòtcëwsi Niemcowie, taczi jak Lorentz. Jegò òsobistò pòstawa w stosënkach niemieckò-pòlskich bëła përzna pòkrãtnò, co wiãzało sã z „wiecznym” ù niegò brakã dëtków. Mòże, czejbë sã ùdało Lorentza zatrudnic na etace w jaczims pòlschim ùniwersytece, òn bë sã w krótczim czasie spòlszczył, jak wiele Niemców przed nim. Ale Pòlskò pò I wiòjnie swiatowi dopiërze zaczãła sã òdradzac i miała pòwòzniészë kłòpòtë jak etat dlò Lorentza. A timczasã Gduńsk, Òléwa i Sopòt, dze Lorentz mieszkòł, stòwałë sã dlò Niemców miastama „frontowima”, gdzie na doróbk bismarkòwsczych Prësów z HaKaTã na przòdkù zaczãła sã nakładac ideologiò hitlerowskò. Lorentz nie doził wëbùchù II wòjnë swiatowi, ùmarł w 1937 r. i je pòchòwóny na smãtòrzu w Sopòce.

Jinszi z Niemców, Friedhelm Hinze, àutòr tegò pòsmiernégò wspòminkù ò Lorentzu, pròcowòł dładzë lata nad wëdówónym w NRD pò II wòjnie swiatowi słowòrzã Lorentza *Pomoranisches Wörterbuch*. Wcygnął gò do ti robòtë Hans Holm Bielfeldt, chtëren rëchli przëgòtowòł wëdanié I tomù słowòrza Lorentza (òd A do lëtrë P)²³. Ten, òpròcowóny przez niegò tom swiòdci, że H. Bielfeldt, tak samò jak F. Hinze baro dobrze pòznòł kaszëbiznã i pòlszczëznã. Trzeba to pòchwalëc i pòdkreslëc. Tak tej, chòc jedny Niemcowie wnëkiwelë kaszëbiznã do grobù, to jinszi, taczi jak Lorentz, Hinze i Bielfeldt jã badelë i – mòże niechcãco – retelë. Za to jesmë jima winny wdzãcznosc.

Mòje zainteresowanié kaszëbiznã, w tim kaszëbskã słowiznã sprawiło, że doróbkã Lorentza jem sã zainteresowòł dosc wczas. W latach 70. ùdało mie sã scygnãc z wrocławszczégò Ossolineum *Gramatikã Pòmòrskã*. Z tegò dzieła jem ju dówno temù wëkòrzëstòł mòli słownik dodóny do III tomù, spòrzãdzony przez P. Smòczińszczégò, jakno zestawienié słów przëtoczonych w trzech tomach ti Gramaticzi. Wnenczas jò jesz ni miòł Lorentzowégò *Pomoranisches Wörterbuch*. Pierszi tom tegò słowòrza jem so zezorgòł dopiërze czile lat temù.

Interesérowała mie téz słowizna kaszëbskò zawartò w jinszych, dostãpnëch tedë słownikach, taczich jak ten, dołączony do tekstu Hilferdinga, w 39 tomie dziełòw Òskara Kòlberga, *Pomorze*, czë słowòrz S. Ramùłta, chtërnégò pierszi tom jem „wëcëganił” òd Lecha Bãdkòwsczégò, a drëdzi nabël jem dopiërkù pòzni, czej nalazli w archiwùm i òpròcowóny przez Halinã Hòrodiskã ùkòzòł sã w 1993 roku, w sto lat pò wëdanim tomù pierszégò.

²³ F. Lorentz, *Pomoranisches Wörterbuch*, Band I: A-P, Berlin 1958.

* * *

Jesz czile słów ò zasłëgach Lorentza dlò rozwòju kaszëbsczi pismieniznë... Wiadomò, że Lorentz przëczënił sã m.jin. do normalizacji kaszëbszczégò pisënkù w latach midzëwòjnowëch. Pròwdac, pózni, pò II wòjnie swiatowi òstrò spiérka ò pisënk rozpòlëła sã na nowò. Jakno redaktòr wspòmniónech gazëtów (czãdników) „Przyjaciël Ludu Kaszubskiego” i „Bënë ë bùten” Lorentz stòł sã inspiratorã ùtwòrstwa Alojzégò Bùdzysza²⁴, ùtalentowónégò àutora krótczych òpòwiòdaniów, chtërne òstałë wëdóné zbiérno w 1982 rokù, dzãka Janowi Drzeżdżonowi pòd nôdpisã *Zemja Kaszëbskò*²⁵, w òriginałny, òpròcowóny przez Lorentza pisowni. Mészlã, że nimò ti ksążczy, wëdrëkòwóny w tësãcu egzemplarzi, Bùdzysz òstòł pi-sarzã słabò znónym strzód Kaszëbów, a trzeba wiedzec, że J. Drzeżdżón ùwòzòł Bùdzysza za nôbëlniejszégò prozajika kaszëbszczégò (do czasów òbjawieniô sã na arenie dziejów samégò J. Drzeżdżona...). Cenił gò wëzi òd A. Majkòwuszczégò²⁶. Co pròwda, kaszëbizna Bùdzysza dlò dzyszczich Kaszëbów je cãżkò do rozmieniégò²⁷. Mòże nowé wëdanié nëch pòwiòstk z przëpiskama wëjasniwajęcyma trudniészé słowa pòmògło bë je ùczënic przëstãpniészima?²⁸ Drzeżdżón na tã niezrozëmia-łosc tekstów Bùdzysza nalòzł spòsòb taczi, że przëtłómacził je na pòlsczé i wëdòł ksążkã pn. *Modra kraina*. Ale ò tim, jak szmakò pòlscò wersjò w przëròwnaniu z kaszëbsczim òriginałã wiedzã le ti, co znają òbie wersje²⁹.

²⁴ A téz Klebbë, Bilota i Patocka.

²⁵ A. Budzisz, *Zemja Kaszëbskò*, Gdańsk 1982.

²⁶ Wiele pòwiòstk A. Bùdzysza je ùtrzymóné w sztilistice grotesczci, pòdobnie jak dokòzë J. Drzeżdżona.

²⁷ To samò bë mógł rzec ò kaszëbiznie J. Drzeżdżona, dze bëlaczenié i przëtikanié tekstu niemiecczima słowama czë zwrotama (np. „wi noch ni” = jak jesz nicht; „wezniemë gò hóch” – w górã; „folsztendich” = w całoscë, dëcht czësto a. całi, czësti, kómpletny) dodòwò ji àutentizmù. Drzeżdżón ùwòzòł, że takò codniowò, niedbałò kaszëbizna je zdatnò do wësłowieniô tegò wszëtczégò, co òn chce przekazac czëtińcowi. Taczé jegò zdanié jem ùczuł pòdczas jednégo zéńdzeniô ù J. Trepczika i É. Kamińszczégò, czëj jem gòdòł ò pòtrzebie wëksztòlëniô kaszëbiznë lëteracczi tak, żebë stała sã szëkòwnym jãzëkã pùblicysticzi.

²⁸ Pò wëgłoszenim tegò referatu E. Prëczkòwsczi mie rzekł, że ju wëszło nowé wëdanié ksążczy z dokòzama A. Bùdzysza. Ale jò ti ksążczy jesz ni móm widzóné. A Prëczkòwsczi nie zdãził ksążczy przedrec i pòzëczil jã kòmùs.

²⁹ Pòlsczé wersje pòwiòstków Bùdzysza sã pòzbawioné apartny kòloristiczi czë kaszëbsczi „szmaczi”. To samò mòzemë rzec ò włòsnëch pòwiòstkach J. Drzeżdżona, jaczé òn sóm spòlsczicł. Przerobioné na lëterackã pòlsczczëznã, wëgładzoné i wëpòlerowóné tracã swòje walorë. Sã le imitacjã, „cepeliadã” ùdòwajęcã òriginał. W lëteracczi pòlsczczënie ni ma słów, jaczima bë sã dało òddac wiérno kaszëbszczé wërażenia i klimat kùlturowi.

ANNA KWAŚNIEWSKA
Uniwersytet Gdański

Friedrich Wilhelm Lorentz jako etnograf

Życie i działalność naukowa Friedricha W. Lorentza wymykają się schematowi biografii naukowej. Szedł własną, z różnych przyczyn, niełatwą drogą. Związana była ona zarówno z jego sytuacją rodzinną¹, jak też problematyką badawczą, miejscem badań i sytuacją polityczną. Będąc Niemcem, swoje życie poświęcił badaniom kaszubszczyzny. Naukowa aktywność Lorentza przypadła na lata skomplikowanych stosunków między Polską a Niemcami, a szczególnie newralgicznym terenem był „korytarz pomorski”. Mieszkając i pracując na styku niemiecko-kaszubsko-polskim dla Niemców był za bardzo propolski, dla Polaków zbyt niemiecki. Także ze strony Kaszubów za życia nie doświadczył nadmiaru uznania. Jego postać i zasługi zaczęto przypominać w latach osiemdziesiątych².

Lorentz był z wykształcenia filologiem i językoznawcą. W latach 1890–92 studiował germanistykę w Heidelbergu, a następnie przez dwa lata sławistykę, fonetykę i językoznawstwo w Lipsku. Zwieńczeniem studiów był doktorat z indoeuropeistyki uzyskany w 1894 na uniwersytecie lipskim na podstawie rozprawy *Über das schwache Praeteritum des Germanischen und verwandte Bildungen in den Schwestersprachen*. Dalszą drogę naukową wytyczyło uzyskanie prywat-

---

¹ Pochodzący z ubogiej rodziny, mając zaledwie pięć lat został osierocony przez ojca (popęłił samobójstwo). Wychowywała go samotnie matka Louise Marie z domu Brunswig (1832–1915), która dążyła do tego, aby syn uzyskał wykształcenie, będące wówczas przepustką do awansu społecznego i materialnego. Stąd też po ukończeniu szkoły elementarnej w Güstrow, w 1881 roku przenieśli się do Wismaru, gdzie Friedrich uczęszczał w latach 1881–90 do gimnazjum. Do końca życia mieszkała z synem, dzieląc jego dole i niedole, a zwłaszcza niedostatek materialny. Lorentz, związany z matką ożenił się dopiero po jej śmierci.

² Pisze o tym Józef Borzyszkowski w artykule *Friedrich Lorentz wśród Kaszubów. Między Polską a Niemcami*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza. Dawniej i dziś*, nr 3, red. R. Woś-Śliwa, Gdańsk 2000, s.122 i in.

nego stypendium ufundowanego przez księcia Meklemburgii. Motywy przyznania stypendium tak wyjaśniał Jan Karnowski:

Na dworze meklemburskim panował wówczas romantyczny prąd słowianofilski. Obydwie rodziny książęce przypominały sobie swe słowiańskie pochodzenie od kniaziów obodrytańskich i otoczyły pietyzmem pamiątki po dawnych przodkach i mieszkańcach kraju Obodrytów. Dla badań języka tych przodków, wówczas już wygasłego, był właśnie Lorentz upatrzony... Jako obiekt wskazano mu zbadanie resztek pomorszczyzny u tzw. Słowińców...³.

Stąd też w połowie 1896 roku udał się do powiatu słupskiego, gdzie prowadził badania nad językiem autochtonicznej ludności słowiańskiej nazywanych Słowińcami. Rozpoczął je w dobrach von Zitzewitzów korzystając w latach 1896–1897 z ich gościnności⁴. Jednak wyniki sześcioletnich badań nad resztkami tego ludu słowiańskiego nie spotkały się z zainteresowaniem niemieckiego świata naukowego. Okazały się natomiast ważne dla nauki rosyjskiej. Trzy obszernie prace Lorentza dotyczące mowy słowińskiej: *Slovinzische Grammatik* (1903), *Slovinzische Texte* (1905), *Slovinzisches Wörterbuch* (1908) wydała Akademia Nauk w Petersburgu.

Pokazując słowiańskość rdzennych mieszkańców tej części Pomorza, według Andrzeja Bukowskiego zamknął sobie drogę do pracy na uczelni niemieckiej⁵. Wydaje się, że równie istotną, a może ważniejszą przyczyną, iż nie mógł liczyć na posadę uniwersytecką w państwie niemieckim była sprawa związana ze „zwiększeniem” sobie prywatnego stypendium⁶. Lorentz odtąd był „prywatnym uczonym” borykającym się przez większość życia z problemami materialnymi. Pozostał jednak wierny swoim zainteresowaniom naukowym, jakim były gwary kaszubskie (obecnie język). Stąd też, aby być bliżej ludności posługującej się tym językiem, w 1903 roku przeniósł się na stałe na Kaszuby i zamieszkał najpierw w Wejherowie, a następnie w latach 1904–14 w Kartuzach. Tam też prowadził przez pewien czas prywatne gimnazjum dla chłopców. Jednak głównym zajęciem, które pochłaniało jego czas i energię były badania terenowe gwar kaszubskich. W trakcie badań językoznawczych poznawał także życie i kulturę ludności kaszubskiej. Ze wspomnień Kazimierza Nitscha dowiadujemy się, że przemierzał Kaszuby często pieszo, wdając się po drodze w pogawędki i dłuższe rozmowy

³ J. Karnowski, *Uwagi i wspomnienia o dr. Fr. Lorentzu*, „Teka Pomorska” 1936–1937, s. 118.

⁴ W. Pniewski, *Życie i dzieła dra Fryderyka Lorentza*, „Rocznik Gdański”, t. XII, 1938, s. 156.

⁵ A. Bukowski, *Regionalizm kaszubski. Ruch naukowy, literacki i kulturalny*, Poznań 1950, s. 88.

⁶ Pisze o tym Friedhelm Hinze w artykule *Ö sp. Fredrichu Lorentzu*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza. Dawniej i dziś*, s. 20.

z napotkanymi mieszkańcami⁷. Dotarł do prawie 600 gospodarstw i rozmówców⁸. Wpisał się tym samym w romantyczny mit badacza terenowego funkcjonujący od początku kształtowania się polskiego ludoznawstwa. W trakcie wędrówek poznał mówioną kaszubszczyznę w całym jej zróżnicowaniu subregionalnym. W oparciu o zebrane materiały wydał cały szereg publikacji językoznawczych a także unikalną mapę gwar kaszubskich.

Lorentz ma także znaczące dokonania na polu etnografii. Pierwszym ważnym osiągnięciem było założenie, wspólnie z Izydorem Gulgowskim Verein für Kaschubische Volkskunde⁹. Towarzystwo zostało powołane 21 września 1907 roku w Kartuzach, gdzie wówczas Lorentz mieszkał. On też został prezesem, a Gulgowski sekretarzem Towarzystwa. W przyjętym na zebraniu założycielskim statucie napisano, że celem Towarzystwa „jest zbieranie całości materiałów dotyczących szeroko rozumianego ludoznawstwa kaszubskiego i udostępnianie go celom naukowym oraz ogółowi [społeczeństwa]”¹⁰. Uszczegółowienie celów naukowych i problematyki badawczej, którą Towarzystwo zamierzało się zajmować przedstawiono w artykule *Was wie wollen?* zamieszczonym w pierwszym numerze „Mitteilungen des Vereins für Kaschubische Volkskunde”. Deklarowano w nim, iż badania, publikacje i działalność popularyzatorska będzie się skupiała na następujących dziedzinach: 1. Historii (w praktyce głównie rodów i miejscowości); 2. Języku; 3. Toponomastyce; 4. Ustnej twórczości ludowej (podaniach, bajkach, baśniach, pieśniach ludowych, przysłowiach); 5. Wierzeniach ludowych (przesądach i zabobonach); 6. Zwyczajach i obrzędach związanych z życiem ludzi i zwierząt i innych¹¹. Pokazuje to, iż władze Towarzystwa ludoznawstwo (etnografię) utożsamiały przede wszystkim z historią regionu. Dołączały do niego językoznawstwo z toponomastyką i niematerialne dziedzictwo kulturowe. Taki program był odbiciem zainteresowań członków Towarzystwa, których sporą część stanowili przedstawiciele zgermanizowanych rodów kaszubskich zainteresowani historią swoich rodzin i odkrywaniem kaszubskich korzeni. Dopiero w dalszej kolejności wymieniono dziedziny, którymi zajmowali się założyciele czyli Lorentz i Gulgowski.

⁷ K. Nitsch, *Ze wspomnień językoznawcy*, Kraków 1960, s. 242-243.

⁸ F. Hinze, dz. cyt., s. 12.

⁹ O powstaniu i funkcjonowaniu Verein für Kaschubische Volkskunde i F. Lorentzu pisze Józef Borzyszkowski w pracy *Aleksander Majkowski (1876–1938). Biografia historyczna*, Gdańsk-Wejherowo 2002, s. 244-248, a także A. Kwaśniewska, *Badania etnologiczne na Kaszubach i Pomorzu w XIX i XX w. Ludzie, instytucje, osiągnięcia badawcze*, Gdańsk 2009, s. 178-179.

¹⁰ *Verein für Kaschubische Volkskunde. Satzungen*, druk von Otto Ehlers, Karthaus [1907].

¹¹ „Mitteilungen des Vereins für Kaschubische Volkskunde”, herausgegeben von Dr F. Lorentz und I. Gulgowski, Leipzig 1910, s.1.

Towarzystwo deklarowało apolityczność, niezajmowanie się sprawami religijnymi oraz innymi aktualnymi sprawami publicznymi. Taki program spowodował, że skupiło szerokie grono miłośników kaszubszczyzny – Polaków, Niemców i Kaszubów mieszkających na Pomorzu Wschodnim i poza nim. Dzięki staraniom Lorentza członkami Towarzystwa zostali znani językoznawcy reprezentujący zarówno polski świat naukowy – jak Kazimierz Nitsch z Krakowa, jak też niemiecki – Julius Koblischke, a także rosyjski, którego przedstawicielem był Aleksiej Szachmatow, z uniwersytetu w Sankt Petersburgu. Z etnografów do Towarzystwa należał Józef Łęgowski związany wówczas z Poznaniem, autor najbardziej znanej w końcu XIX i pocz. XX wieku publikacji etnograficznej dotyczącej Kaszub i Kociewia¹². Większość członków Towarzystwa stanowili nauczyciele, księża, kupcy, urzędnicy i historycy amatorzy zainteresowani rodowymi dziejami. W chwili założenia Towarzystwo liczyło 84 członków, w styczniu 1908 roku należało do niego już 115 osób. W 1909 roku do Towarzystwa należało 248 osób, po czym ich liczba zaczęła się zmniejszać. W roku wybuchu I wojny światowej liczyło 196 członków.

Działalność Towarzystwa polegała na zebraniach, odczytach naukowych, a przede wszystkim wydawaniu czasopisma „Mitteilungen des Vereins für Kaschubische Volkskunde”. Założenie Towarzystwa było wynikiem aspiracji, potrzeb osób mieszkających na Kaszubach a także pewną modą związaną z rozwojem ruchu regionalistycznego na ziemiach zaboru pruskiego. Widoczne było to na Śląsku, gdzie w 1894 roku we Wrocławiu powstało Schlesische Gesellschaft für Volkskunde. Także w Wielkopolsce w 1910 roku w Poznaniu założono Towarzystwo Ludoznawcze kierowane przez Helenę Cichowicz.

Brak większej grupy polskiej inteligencji na Kaszubach i Pomorzu Wschodnim w drugiej połowie XIX i pocz. XX wieku spowodował, że nie powstało tu polskie towarzystwo naukowe (najbliższe było w Toruniu). Stąd też zarówno Niemcy jak i Polacy należeli do niemieckich towarzystw. W Gdańsku już w drugiej połowie XIX wieku istniało Westpreussischer Geschichtsverein (pod tą nazwą od 1880 roku) skupiające głównie osoby zainteresowane historią regionalną Pomorza a także Antropologischer Verein (istniejące od 1872 roku) zajmujące się, archeologią, etnografią i antropologią fizyczną¹³. Jednak Lorentz i Gulgowski nie znajdowali w nich miejsca dla siebie i stąd inicjatywa powołania Towarzystwa zajmującego się sprawami Kaszub i Kaszubów.

¹² Dr. Nadmorski [J. Łęgowski], *Kaszuby i Kociewie. Język, zwyczaje, przesady, podania, zagadki i pieśni ludowe w północnej części Prus Zachodnich*, Poznań 1892; reprint z przedmową J. Borzyszkowskiego, Gdańsk 1991.

¹³ M. Niedzielska, *Niemieckie towarzystwa naukowe w Prusach Zachodnich w latach 1815–1920*, Gdańsk 1993, s.141-145 i in.

Językiem obrad, publikacji i dokumentów urzędowych Vereins für Kaschubische Volkskunde był niemiecki. Zdaniem Józefa Borzyszkowskiego: „Język niemiecki łączył przedstawicieli inteligencji narodowości polskiej i niemieckiej w duchu tolerancji i poczucia wspólnoty regionalnej, naukowej, odrzucanie przymusu i dyskryminacji. Towarzystwo starało się zajmować bezstronne stanowisko w toczącej się walce narodowej. Generalnie sprzyjało interesom polskim”¹⁴. Z dzisiejszego punktu widzenia posługiwanie się wyłącznie językiem niemieckim podczas zebrań Verein... i wydawanie publikacji wyłącznie w tym języku było wyrazem dominacji niemieckiej i nierównego traktowania obydwu grup narodowych. Jednak Kaszubi i Polacy mieszkający tutaj, uznawali i uznają w odniesieniu do przeszłości taki stan rzeczy za normalny. Magdalena Niedzielska zajmująca się niemieckimi towarzystwami naukowymi działającymi w Prusach Zachodnich zalicza do nich Verein...¹⁵. Natomiast dla ówczesnych władz, a zwłaszcza nacjonalistycznych działaczy niemieckich Towarzystwo było zbyt regionalne i propolskie, toteż w 1910 roku wymusiły zmianę jego statutu i zainteresowań naukowych rozszerzając je o ogólną problematykę etnograficzną (etnologiczną) i etnografię innych narodów na Kaszubach – Niemców, Polaków, Holendrów, Skandynawów. Dalsze ataki prasowe i krytyka ze strony organizacji niemieckich, które zarzucały Lorentzowi popieranie za pośrednictwem Towarzystwa, interesów młodokaszubskich i polskich spowodowały, że w 1910 roku ustąpił ze stanowiska prezesa i redaktora „Mitteilungen...”. Jednak nie zaprzestał współpracy z młodokaszubami, co więcej w latach 1911–1912 widoczna jest intensyfikacja współpracy z organem prasowym tego ugrupowania – polskojęzycznym „Gryfem”. Lorentz zamieścił wówczas w tym piśmie trzy swoje artykuły dotyczące pisowni kaszubskiej i akcentu¹⁶, a przede wszystkim obszerny *Zarys ogólnej pisowni i składni pomorskiej*¹⁷. Stworzył tym samym podstawę teoretyczną dla kaszubskiego języka literackiego oraz znormalizowanej ortografii. Od października 1911 roku do sierpnia 1912 roku, pomagał też (w sposób nieoficjalny) Franciszkowi Kręckiemu w redagowaniu „Gryfa”. Rezygnacja Lorentza z funkcji prezesa ograniczyła niemieckie ataki, a jednocześnie zlikwidowała napięcie między Towarzystwem a młodokaszubami i przybliżyła do nich. Przyczyniła się jednak do powolnego upadku Towarzystwa, które działało formalnie do początku I wojny światowej.

¹⁴ J. Borzyszkowski, *Aleksander Majkowski...*, dz. cyt., s. 179.

¹⁵ M. Niedzielska, dz. cyt., s. 189-190.

¹⁶ F. Lorentz, *W sprawie pisowni kaszubskiej*, tłum. A. Majkowski, „Gryf” 1910, nr 3, s. 73-77; tenże, *Krytyczne uwagi do pisowni kaszubskiej*, tłum. A. Majkowski, „Gryf” 1911, nr 4/5, s. 117-119; tenże *Zarys akcentacji północno-kaszubskiej*, „Gryf” 1912, nr 3, s. 61-72.

¹⁷ Tłum. Janowicz [Karnowski], przedmowa A. Majkowski, „Gryf” 1911, nr 7/9, s. 161-186.

Najtrwalszym osiągnięciem Towarzystwa jest wspomniane już czasopismo „Mitteilungen...” redagowane przez Lorentza i Gulgowskiego, ukazujące się w latach 1908–1913. W latach 1908–10 wydawano po dwa zeszyty rocznie, w roku 1911 nie wydano żadnego, następnie w latach 1912–13 po jednym zeszycie, w zmniejszonej objętości. Analiza zamieszczanych w nim artykułów pokazuje, iż pierwszy nurt tworzyły artykuły z zakresu toponimii i językoznawstwa, drugi artykuły etnograficzne i źródłowe materiały folklorystyczne, zaś trzeci teksty poświęcone historii regionu i dziejom rodzin. Najwięcej artykułów zamieścili w „Mitteilungen...” Lorentz, Gulgowski i Jan Patock. Z punktu widzenia etnografii na uwagę zasługuje artykuł Lorentza poświęcony grupom etnonimicznym¹⁸. Wymienił on 25 takich grup, określił terytorium ich zamieszkania (podawane przez różnych autorów). Wbrew tytułowi nie ograniczył się do obszaru Kaszub, lecz przedstawił także grupy z Kociewia, Borów Tucholskich, Krajny Żłotowskiej i Powiśla. Kolejny artykuł poświęcił kwestii dwóch bóstw (bogów) odnotowanych w dawnej mitologii¹⁹. Podał przykłady zebranych przez siebie tekstów kaszubskich i słowińskich, które wyjaśniają, dawne wierzenia i dychotomiczne bóstwa (*Bęlbog*, *Cernobog*). Lorentz jest także autorem dwóch artykułów, zamieszczonych w tymże czasopiśmie, a poświęconych kaszubskiej ustnej twórczości ludowej – pierwszy dotyczy opowieści, bajek i wierzeń²⁰, drugi zaś zaproszeń na wesela²¹. Ponadto w artykułach zamieszczonych w „Mitteilungen...” zajmował się kwestią nazwy „Słowińcy”²², „Puck”²³, pisownią kaszubską²⁴, jest także autorem artykułu poświęconego Michałowi Pontanusowi²⁵.

Za sprawą Lorentza od 1908 roku do Towarzystwa należał Jan Patock nauczyciel i folklorysta kaszubski. Jako prezes zdecydował o publikacji w organie Towarzystwa zebranych przez Patocka przejawów ustnej twórczości ludowej Kaszubów. Zamieszczano je w poszczególnych rocznikach z podziałem na pieśni ludowe z melodiami, podania, przysłowia kaszubskie, zagadki, dowcipy, zwyczaje i obrzędy, powiedzenia. Bibliografia publikacji Patocka w „Mitteilungen...” tylko

¹⁸ F. Lorentz, *Die Kaschubischen Stammesnamen*, „Mitteilungen des Vereins für Kaschubische Volkskunde”, bd. I, 1910, s. 55-60.

¹⁹ F. Lorentz, *Bęlbog und Cernobog* „Mitteilungen...”, bd. I, 1910, s. 19-23.

²⁰ Tenże, *Sagen, Märchen und Aberglaube in den kaschubischer Sprache veröffentlichten Texten*, „Mitteilungen...”, 1912, s. 130-141.

²¹ Tenże, *Hochzeitbitterspruche aus Linde (Kr. Neustadt)*, „Mitteilungen...”, 1912, s. 98-101.

²² Tenże, *Nochmals der Name „Słovinzen”*, „Mitteilungen...”, 1910, s. 12-15.

²³ Tenże, *Der Name der Stadt Putzig*, „Mitteilungen...”, 1910, s. 61-64.

²⁴ Tenże, *Kaschubische Schrift*, „Mitteilungen...”, 1910, s. 202-209.

²⁵ Tenże, *Beiträge zur Biographie des Michael Pontanus. (Hierzu das Bild vor dem Titel: „Michael Pontanus, der Herausgeber des kaschubischen Katechismus, „Mitteilungen...”, 1910, s. 161-167.*

w latach 1910–1911 obejmuje 21 pozycji. Zmiana statutu i rozszerzenie pola badań nie ma odbicia w artykułach zamieszczanych w czasopiśmie, które zachowało ustalony od początku działalności Towarzystwa profil i wysoki poziom naukowy.

Drugim ważnym osiągnięciem, mającym znaczenie dla etnografii, są zebrane przez Lorentza teksty gwarowe, będące ilustracją poszczególnych gwar w obrębie kaszubszczyzny. Znaczenie tej pracy doceniła Polska Akademia Umiejętności w Krakowie, która w latach 1913–1924 wydała je jako *Teksty pomorskie* (wraz z mapą dialektów kaszubskich). *Teksty* stanowią bogate i unikalne źródło do badań językowych kaszubszczyzny oraz badań folklorystycznych. Lorentz zamieścił w nich bowiem ponad tysiąc utworów – głównie bajek, opowieści ludowych, legend, gawęd, facecji, a także 3 „prośby na wesele” oraz 48 przyspiewek. Jest to największy zbiór kaszubskiej, pomorskiej, ustnej twórczości literackiej. *Teksty* były dla niego ilustracją odrębności gwarowych toteż przedstawia je w podziale geograficzno-językowym, a nie usystematyzowane z uwagi na gatunki lub wątki tematyczne. Moda i zainteresowanie wydawców dawną twórczością ustną powoduje, iż po materiały z *Tekstów* sięgają współcześni wydawcy bajek i legend kaszubskich. Traktowane wybiórczo, dość często publikowane bez podawania źródła (lub tylko ogólnie w bibliografii), bez zaznaczania przy każdym tekście z jakiego zbioru pochodzi i przez kogo został spisany.

Po zakończeniu I wojny światowej Lorentz pozostał na Kaszubach. Podjął wówczas współpracę z pismem „Pomorze” będącym dodatkiem literackim do „Dziennika Gdańskiego”. W latach 1921–23 zamieścił tam szereg popularnonaukowych artykułów na temat języka²⁶ a także toponimii²⁷, historii Kaszub i Pomorza²⁸, zwyczajów ludowych. Z tych ostatnich opisał zwyczaje sobótkowe na Kaszubach, do których zalicza także ogrywane widowisko obrzędowe pt. ścinanie kani²⁹. Podobne artykuły zamieszczał w prasie niemieckiej. Tłumaczył również bajki, nowele i wiersze kaszubskie na język niemiecki, przybliżając ludności niemieckiej kulturę ludową Kaszubów. Od 1920 roku był członkiem Instytutu Zachodniosłowiańskiego w Poznaniu, który wydał jego *Polskie i kaszubskie nazwy miejscowości na Pomorzu Kaszubskim*³⁰. Skupił się w nim na informacjach

²⁶ Np. F. Lorentz, *Jak brzmiała kaszubszczyzna za czasów księżąt pomorskich*, „Pomorze”, 1923, nr 8, s. 73-74; tenże, *Narzecza pomorskie*, „Pomorze”, 1923, nr 19, 20, 21, s. 145-146, 153-154, 162-163; Obszerny artykuł, *Wygaśnięcie kaszubszczyzny na niemieckim Pomorzu*, „Pomorze”, 1923, nr 29; przedruk „Kaszëbe”, 1960, nr 16, s. I-II.

²⁷ Tenże, *Nazwa Gdańsk*, „Pomorze”, 1923, nr 11, s. 82-83.

²⁸ Tenże, *Pierwsze lata rządów Mestwina II na Pomorzu*, „Pomorze”, 1923, nr 23, s. 180-181.

²⁹ Tenże, *Obchód Sobótki na Kaszubach*, „Pomorze”, 1923, nr 25, s. 192-193.

³⁰ Pierwsze wydanie: Poznań 1923. W 2006 r. pracę wydało ponownie wydawnictwo „Region” z Gdyni.

dotyczących zaprzestania odprawiania nabożeństw po kaszubsku. Wniósł na tej podstawie, iż liczba mieszkańców mówiących po kaszubsku była tak mała, że nie warto było odprawiać dla nich oddzielnego nabożeństwa w tym języku.

Największym osiągnięciem Lorentza w zakresie etnografii jest obszerna rozprawa pt. *Zarys etnografii kaszubskiej* zamieszczona w pracy zbiorowej *Kaszubi. Kultura ludowa i język*³¹. Inicjatorem wydania publikacji był Instytut Bałtycki w Toruniu kierowany przez Józefa Borowika. Placówka ta od założenia (czyli od 1925 roku) widziała i artykułowała potrzebę prowadzenia badań etnograficznych na Kaszubach i Pomorzu i publikowania ich wyników³². Pierwszym dużym przedsięwzięciem etnograficznym, realizowanym z ramienia Instytutu były badania zwyczajów dorocznych prowadzone przez Bożenę Stelmachowską. Ich wynikiem była przywoływana do dzisiaj monografia *Rok obrzędowy na Pomorzu* (1933). Jednak, gdy powzięto zamiar wydania pierwszej zbiorowej monografii dotyczącej kultury i języka Kaszubów (co nastąpiło przed ukazaniem się wspomnianej pracy Stelmachowskiej) o napisanie tekstów poproszono Lorentza, Adama Fischera i Tadeusza Lehra-Spławińskiego. Mimo niekwestionowanych osiągnięć na polu językoznawstwa, dorobek naukowy Lorentza w zakresie etnografii był skromny. Być może zakładano, iż przemierzając Kaszuby wzdłuż i wszerz w trakcie wędrówek językoznawczych poznał także pozajęzykowe aspekty kultury.

Decyzja o powierzeniu autorstwa jednego z rozdziałów badaczowi niemieckiemu budzi zdziwienie w kontekście powołania i działalności Instytutu Bałtyckiego. W jego statucie napisano bowiem, iż celem placówki jest „badanie stosunków gospodarczych politycznych itp. pod kątem związanych z nimi interesów polskich”³³. Natomiast Lorentz po I wojnie światowej, mieszkając w Sopocie, związał się z grupą badaczy i działaczy niemieckich nazywanych „propagandzistami gdańskimi”. Udowadniali oni wpływy niemieckie na Pomorzu, a poprzez to wskazywali na historyczne prawa Niemiec do tego regionu. Głosili też pogląd, że ludność kaszubska nie jest polską grupą etnograficzną, lecz odrębnym ludem słowiańskim³⁴. J. Karnowski pisał o decyzji dyrektora Instytutu Bałtyckiego „Wobec tego jest zjawiskiem niezwykłym, i wyznać trzeba niezrozumiałym, że mimo tego ustosunkowania się zaprosił go Instytut Bałtycki do współpracy

³¹ F. Lorentz, A. Fischer, T. Lehr-Spławiński, *Kaszubi. Kultura ludowa i język*, „Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego”, t. XVI, red. J. Borowik, Toruń 1934.

³² Szerzej o powstaniu, celach, zadaniach, osiągnięciach Instytutu Bałtyckiego i jego roli w badaniach etnograficznych (etnologicznych) piszę w pracy *Badania etnologiczne na Kaszubach i Pomorzu ...*, s. 271-304, 360-366.

³³ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta Polskiego Związku Zachodniego, sygn. 93, k. 42.

³⁴ J. Karnowski, dz. cyt., s. 122.

przy zbiorowej książce *Kaszubi. Kultura ludowa i język*³⁵. Wydaje się, że motywem tej decyzji była chęć pokazania na arenie międzynarodowej, zwłaszcza w świecie anglosaskim, iż Instytut współpracuje z badaczami niemieckimi i w przeciwieństwie do podobnych placówek niemieckich, zajmuje się solidnymi badaniami naukowymi a nie propagandą.

Tekst Lorentza pt. *Zarys etnografii kaszubskiej* powstał w oparciu o obszerną literaturę przedmiotu, zarówno niemieckojęzyczną, jak też sięgał po polsko- i kaszubskojęzyczną. Do pierwszej zaliczana jest praca I. Gulgowskiego, *Von einem unbekanntem Volke in Deutschland*³⁶, która w wielu kwestiach była głównym źródłem informacji Lorentza. Należy podkreślić, iż po każdym większym podrozdziale podaje on wykaz literatury, z której korzystał. W pracy brakuje natomiast odniesień do własnych badań czy obserwacji uczestniczącej, a przecież niemiecki badacz znał Kaszuby jak nikt inny. Także dość rzadko przedstawia aktualny stan opisywanych zagadnień. Nie wiemy, jaki udział w ostatecznym kształcie i wnioskach końcowych przedstawionych w *Zarysie...* miał Instytut Bałtycki. J. Borowik 22 września 1932 roku pisał do Adama Fischera, doradcy, recenzenta i eksperta Instytutu od spraw etnograficznych: „Mamy złożony do druku rękopis Dr. Lorentza pt. *Grundriss der kaschubischen Kultur*. Prosilibyśmy bardzo o zrewidowanie rękopisu i ewentualne zaopatrzenie w przedmowę, która by delikatnie »uzupełniała«, czy »doświetlała« sprawę ze stanowiska łączności Kaszub z terenem etnograficznym polskim³⁷.”

W pracy *Zarys etnografii kaszubskiej* Lorentz przedstawił analizowane zagadnienia w podziale na kulturę materialną, społeczną i duchową. Pokazuje to, że znał relatywnie nową wówczas w akademickiej etnografii klasyfikację dziedzin kultury. Jednak już umieszczenie niektórych zagadnień budzi zdziwienie współczesnych etnologów, np. przedstawienie rękodzieła, snycerki, rzeźb przydrożnych w części poświęconej kulturze materialnej. Rozprawa wyróżnia się tym, iż autor, nim przeszedł do zagadnień etnograficznych, w obszernym wstępie dużo miejsca poświęcił kwestiom ludności i języka. Zainteresowanie językiem, wynikało z faktu, iż był on podstawą tożsamości kaszubskiej. Stąd też Lorentz przedstawił zasięg kaszubskiego obszaru językowego równoznaczny z granicami Kaszub. Zajął się też kwestią kaszubskich grup lokalnych, podając ich nazwy. Dalej sporo uwagi poświęcił różnicowaniu form językowych – wyodrębnił aż 76 gwar, z których część była używana tylko w jednej miejscowości. Odwołując się do

³⁵ Tamże, s.122.

³⁶ E. Seefried-Gulgowski, *Von einem unbekanntem Volke in Deutschland Ein Beitrag zur Volk- und Landeskunde der Kaschubei mit Geleitwort von H. Sonhrey*, Berlin 1911.

³⁷ Archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Wrocław: Korespondencja Instytutu Bałtyckiego do prof. Adama Fischera, sygn. 505.

historii wyjaśnił przyczyny, które spowodowały, iż kaszubszczyzna przetrwała do XX wieku jako język ludu, nie stając się ani językiem urzędowym, ani językiem kulturalnym warstw wyższych. Związane było to ze zjawiskiem germanizacji i polonizacji tychże warstw. W związku z tym, że nie ma szlachty kaszubskiej (nie uznawał za taką drobnej szlachty kaszubskiej z bytowskiego i człuchowskiego), przyczyną utraty majątków przez szlachtę pomorską na rzecz niemieckich właścicieli było, jego zdaniem, przede wszystkim złe gospodarowanie, marnotrawstwo i karciarstwo³⁸. Prezentuje tu niemiecki punkt widzenia i przekonanie o wyższości cywilizacyjnej Niemców.

W zasadniczej części rozprawy, w podrozdziałach, przedstawił poszczególne dziedziny kaszubskiej kultury ludowej, zaczynając od rolnictwa, poprzez hodowlę i rybołówstwo, któremu poświęcił dużo uwagi. Skupił się głównie na przybrzeżnym rybołówstwie morskim, a zwłaszcza sposobach połowu, narzędziach, łodziach rybackich. Sporo uwagi poświęcił znakom własnościowym tzw. merkom oraz maszoperiom – tradycyjnym organizacjom rybackim. Zauważył zmiany w rolnictwie (zwłaszcza w tym na lepszych ziemiach), stosowanie płodozmianu i nawozów sztucznych. Podobnie jak Gulgowski podjął kwestię tzw. *deputatu* albo *starkowizny*. Jego zdaniem obciążenia za przekazanie gospodarstwa synowi lub córce stanowiły przyczyny konfliktów oraz procesów sądowych.

Nieco uwagi poświęcił przemysłowi domowemu w tym hafciarstwu, które zaczęła propagować Teodora Gulgowska na przełomie 1906 i 1907 roku oraz rzemiosłom i snycerstwu. Do snycerstwa zalicza zarówno umiejętność wykonywania drewnianych łyżek i obuwia codziennego jak też rzeźby. Nieco miejsca i uwagi poświęcił zwyczajowi zażywania tabaki i tabakierkom: „Kaszub jest namiętnym tabaczarzem noszącym tabakierkę przy sobie. Tabakierki są trzy rodzaje: flaszeczka, rożek i puszka”³⁹. W przeciwieństwie do Gulgowskiego Lorentz obszernie przedstawił kwestię stroju kaszubskiego. Opierając się o różne źródła opisał stroje Słowińców, Kabatków, Kaszubów nadłupawskich, Kaszubów ze Strzelna, ubiory ludności z półwyspu Helskiego i Kaszub środkowych. Stroje i ubiory ludowe jego zdaniem zagięły wraz z upowszechnieniem się materiałów fabrycznych. Wówczas to wytwarzaniem odzieży (zwłaszcza świątecznej) zajęli się wyspecjalizowani krawcy i krawcowe posługujący się żurnalami. Spowodowało to dużą unifikację ubiorów.

W dalszej części obszernie scharakteryzował budownictwo i wyposażenie wnętrz. Tok narracji w części dotyczącej kultury materialnej rozbijają akapity –

³⁸ F. Lorentz, *Zarys etnografii kaszubskiej*, [w:] F. Lorentz, A. Fischer, T. Lehr-Splawiński, *Kaszubi. Kultura ludowa i język...*, dz. cyt., s. 14.

³⁹ Tamże, s. 24.

pierwszy poświęcony kapliczkom przydrożnym, drugi typom i położeniu wsi, a następnie cały podrozdział dotyczący sztuki ludowej. Przedstawia tutaj polichromie na meblach, malarstwo na szkle, ceramikę, rzeźbę, czepce. W kolejnym podrozdziale zajmuje się pożywieniem.

W części poświęconej kulturze społecznej scharakteryzował zwyczaje, obrzędy, wierzenia i praktyki magiczne związane z cyklem życia ludzkiego i najważniejszymi wydarzeniami. Opisał dzieciństwo, chrzest, wywód, okres narzeczeństwa i sam ślub pokazując różnice w przebiegu obrzędu między ewangelickimi Kaszubami zachodnimi (Kaszubami nadłębskimi, Kabatkami) a Kaszubami-katolikami. Ubolewa, że zagięły dawne wspólnotowe formy rozrywki i pracy (zabawy na placu wiejskim, wspólne przędzenie wełny). Zauważa i pochwała uprawianie sportu przez młodzież męską: „w wielu wsiach kaszubskich istnieją już towarzystwa sportowe, których członkowie gorliwie uprawiają rozmaite rodzaje sportu i odzwyczajają się w ten sposób coraz bardziej od przebywania w karczmach”⁴⁰.

Dość skrótowo przedstawił najważniejsze zwyczaje i obrzędy doroczne. Dużo uwagi poświęcił natomiast kulturze duchowej Kaszubów – zwłaszcza wierzeniom o przyrodzie, czarom i gusłom, ziołolecznictwu. Jego zdaniem, jeszcze w latach dwudziestych XX w. na Kaszubach wierzono w czary, nierzadkie były też: „procesy o obrazę wywołane posądzeniem kogoś, najczęściej jakiegoś starszego już kobiety o uprawianie czarów”⁴¹. Rozpowszechnione były także wierzenia w upiory (wieszczych), duchy domowe, dusze pokutujące. Zauważył, iż w bogatym spektrum ustnej twórczości literackiej Kaszubów dominowały opowieści o stolemach, kraśniętach i diabłach. Dużo uwagi poświęcił baśniom i bajkom – podjął próbę ich systematyki dzieląc je na: 1. Baśnie właściwe (w tym baśnie czarodziejskie, baśnie legendowate, baśnie nowelistyczne); 2. Bajki zwierzęce, 3. Facecje – zaliczył do nich rozpowszechnione na Pomorzu opowieści o głupich sąsiadach. Jako pierwszy z badaczy, dysponując ogromnymi materiałami zebranymi podczas badań nad gwarami kaszubskim, dokonał systematyki podań kaszubskich, które podzielił na dwie duże grupy. Pierwszą tworzą podania, nazwane przez niego prawdziwymi, do których zaliczył podania o ludziach z nadprzyrodzonymi siłami w tym wolnomularzach, o istotach nadprzyrodzonych, podania założycielskie dotyczące różnych miejscowości, następnie o stworzeniu różnych przedmiotów, toponimiczne, o zwierzętach, o świętych i Panu Bogu oraz podania nowelistyczne. Drugą grupę stanowią podania żartobliwe – zwłaszcza figle chłopskie a także powszechne dawniej na Pomorzu i Kaszubach podania o starym Fritzu.

⁴⁰ Tamże, s. 74.

⁴¹ Tamże, s. 96.

Dużo uwagi poświęcił pieśniom, wyodrębniając następujące grupy: kołysanki, pieśni towarzyszące grom i zabawom, przyśpiewki taneczne, pieśni miłosne, balladowe. Zauważył, iż: „Liczba pieśni śpiewanych przy grach oraz przyśpiewek tanecznych jest niezwykle duża”⁴². Czym zaprzeczył rozpowszechnionej w XIX wieku przez Niemców opinii, iż „Cassubia non cantat”. W zakończeniu Lorentz porównał niektóre zjawiska i obrzędy kaszubskie z polskimi dochodząc do wniosku:

Pomimo pewnych różnic kultura kaszubska, o ile chodzi o zjawiska odziedziczone, jest identyczna z polską. Nowsze zdobycze kulturalne przejęli Kaszubi od Niemców, przede wszystkim w dziedzinie kultury materialnej, prawie nie ma różnic pomiędzy Kaszubami a sąsiednimi terytoriami niemieckimi, szczególnie Pomorzem niemieckim. Jest to zupełnie zrozumiałe, od r. 1600 bowiem sprowadzano coraz to nowych osadników z Pomorza niemieckiego na Kaszuby, ponieważ ich gospodarka była znacznie doskonalsza od kaszubskiej, a od r.1772 wpływ niemiecki był dominujący na Kaszubach. Zaznaczył się on także w dziedzinie kultury duchowej, ale nie sięgnął głęboko (...). Zostali więc Kaszubi, mimo zewnętrznego przyswojenia sobie zdobyczy kultury niemieckiej, wewnątrznie tym czym byli od początku, ludem słowiańskim⁴³.

Zarys etnografii kaszubskiej jest poprawną rozprawą etnograficzną poświęconą kulturze ludowej oraz językowi (gwarom) Kaszubów. Widoczna jest pewna nieporadność związana z klasyfikacją niektórych zjawisk kultury oraz powtórzenia – np. o rzeźbie pisał w trzech miejscach. Trzeba jednak pamiętać, że Lorentz nie był zawodowym etnografem (etnologiem). W przeciwieństwie do badaczy niemieckich z tego czasu, nie podkreślał, chociaż dostrzegał, wpływów niemieckich w kulturze kaszubskiej. Nie wiadomo, czy było to jego zdanie, czy też dostosował się do oczekiwań i poglądów władz Instytutu Bałtyckiego.

Autorem drugiej obszernej rozprawy etnograficznej zamieszczonej w tejże monografii był A. Fischer. W oparciu o literaturę przedmiotu – w znacznej części tę samą, co u Lorentza – wykazał podobieństwo kultury ludowej Kaszub do kultury Kujaw, Wielkopolski, Śląska i Małopolski. W zakończeniu stwierdził: „kultura ludowa kaszubska w niczym nie jest różna od polskiej, bo jest polską”⁴⁴. Zaprzeczył w ten sposób poglądom niektórych środowisk niemieckich wskazujących na odrębność Kaszubów jako niepolskiej grupy słowiańskiej.

Jak wiadomo monografia *Kaszubi...* została następnie przetłumaczona na język angielski i w 1935 roku ukazała się w Londynie z obszerną przedmową Bronisława

⁴² Tamże, s. 115.

⁴³ Tamże, s. 136-137.

⁴⁴ A. Fischer, *Kaszubi na tle etnografii Polski. Studium porównawcze*, [w:] F. Lorentz, A. Fischer, T. Lehr-Splawiński, *Kaszubi. Kultura ludowa i język...*, dz. cyt., s. 244.

Malinowskiego⁴⁵. Zwrócił on uwagę, że: „choć Kaszubi przez wieki pozostawali w kontakcie z wyższą cywilizacją swych teutońskich sąsiadów i chociaż przez 150 lat pozostawali pod politycznymi rządami Niemiec, to jednak zachowali swoją narodowość, tzn. język, zwyczaje i wewnętrzną organizację swych przodków”⁴⁶. Wydanie w Londynie angielskojęzycznej pracy o Kaszubach było związane z tzw. „propagandą korytarzową” prowadzoną przez naukę niemiecką zwłaszcza w latach trzydziestych XX w. Celem *The Cassubian Civilisation* było pokazanie polskości Kaszubów i Kaszub i przez to wykazanie braku podstaw kulturowych do niemieckich roszczeń terytorialnych.

O tym jak sytuacja polityczna w okresie międzywojennym, a także powojennym, wpływała na recepcję i interpretację inicjatyw wydawniczych świadczą kontrowersje dotyczące oceny celów i oddziaływań pism „Przyjacieli Ludu Kaszubskiego”, „Bënë ë buten” oraz kalendarza „Vjérni Naszińc”, nad którymi Lorentz sprawował opiekę merytoryczną, był także autorem niektórych tekstów zamieszczanych w tych czasopismach. Pierwsza seria „Przyjaciela...” ukazywała się od 1 IV 1928 do 15 XII 1929 w Kartuzach jako dwutygodnik redagowany wyłącznie w języku kaszubskim. Natomiast druga seria, wychodziła w Wejherowie w latach 1 X 1936 do 1 X 1938. Mimo deklarowanej i realizowanej apolityczności i skupieniu się na opowiadaniach, zagadkach, bajkach facecjach w języku kaszubskim, historii regionu – czasopisma były krytykowane przez większość działaczy kaszubskich oraz Polaków skupionych w Polskim Związku Zachodnim. Powodem było źródło finansowania, które opierało się przede wszystkim na płatnych ogłoszeniach niemieckich firm. Podejrzewano, iż celem wydawców jest podkreślanie odrębności kulturowej Kaszubów, a przez to kreowanie separatyzmu kaszubskiego. Dyrektor Polskiego Związku Zachodniego Okręg Pomorski pisał po ukazaniu się drugiej serii „Przyjaciela...”: „Nie mamy najmniejszej wątpliwości, że Kaszubi dadzą sobie doskonale radę z nieproszonymi przyjaciółmi. Na pasku niemieckim nigdy nie chodzili i teraz nie pójdą”⁴⁷. Pośrednio, wyjaśniał też przyczyny zainteresowania części kaszubskich czytelników tym czasopismem, a było nim rozczarowanie stosunkiem nowej polskiej administracji do Kaszubów, trudna sytuacja gospodarcza i różnice kulturowe między Kaszubami a przybyszami z innych regionów Polski⁴⁸: „Ważną rzeczą jest jednak usunięcie istniejących nie-

⁴⁵ F. Lorentz, A. Fischer, T. Lehr-Spławiński, *The Cassubian Civilisation*, with preface by B. Malinowski, Londyn 1935.

⁴⁶ B. Malinowski, *Przedmowa* [do:] *The Cassubian Civilisation*, „Acta Casubiana, t. II, 2000, s. 227.

⁴⁷ Za: A. Bukowski, dz. cyt., s. 300.

⁴⁸ Na ten temat pisze obszernie Janusz Kutta w pracy *Druga Rzeczpospolita i Kaszubi 1920–1939*, Bydgoszcz 2003.

dociągnięć w polityce administracyjnej i gospodarczej, które na tak ważnym i wrażliwym terenie stwarzają niepożądane nastroje i dopuszczają samą możliwość roboty niepowołanych »przyjaciół« ludu kaszubskiego⁴⁹. W latach powojennych bardzo ostro ocenił „Przyjaciela...” Andrzej Bukowski⁵⁰. Jego poglądy, w powojennej rzeczywistości przesiąknięte były obowiązującym wówczas negatywnym stosunkiem do wszystkiego co niemieckie. On też wpłynął na utrzymującą się długo negatywną opinię o wspomnianych pismach. Kolejne pokolenia badaczy analizując ich zawartość pokazują, że propagowały przede wszystkim język kaszubski, literaturę kaszubską, kulturę ludową – chociaż finansowane przez niemiecki kapitał, nie promowały kultury niemieckiej ani nie uprawiały pronieemieckiej agitacji politycznej⁵¹.

Z „Przyjacielem...” współpracowali m.in. nauczyciel i folklorysta Jan Patock, który zamieszczał przykłady ustnej twórczości ludowej Kaszubów, Alojzy Budzisz, uważany za jednego z najwybitniejszych pisarzy kaszubskich, a także Jan Bilot – autor opowiadań, podań i legend kaszubskich oraz Augustyn Dominik, autor powiastek nawiązujących do legend, podań i baśni kaszubskich i inni autorzy⁵².

Lorentz podjął także próbę wydawania miesięcznika „Bënë ë Buten” (ukazywało się od kwietnia do lipca 1930 roku), ale i to spotkało się z zarzutami, iż jego celem jest tworzenie separatyzmu kaszubskiego. Lorentz współpracę z omawianymi czasopismami podejmował w wyniku trudnej sytuacji materialnej, „dla chleba”⁵³. Był uczonym bez stałych dochodów, nie otrzymał nigdy poważnej

⁴⁹ Za: A. Bukowski, dz. cyt., s.300.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Pism bronił już Jan Drzeżdżon w pracy *Piętno Smętka, Z problemów kaszubskiej literatury regionalnej lat 1920–1939*, Gdańsk 1973, s.173. Następnym przykładem jest artykuł Daniela Kalinowskiego, *Zawartość literacka „Przyjaciela Ludu Kaszubskiego” oraz „Bënë ë Buten”*, „Nasze Pomorze”, nr 14, 2012, w którym zwraca uwagę, że „w żadnym z numerów nie odnajdziemy artykułu czy opowiadania, które by miało wprost sięgać do ówczesnej problematyki politycznej w sensie zajmowania jakiegoś stanowiska, przekonywania do racji, krytyki czy instruowania w zakresie postaw obywatelskich” s.198. Także Roman Drzeżdżon zauważa, iż redakcja „Przyjaciela...” realizowała zasadę apolityczności pisma, nie ma w nich teksów antypolskich. Natomiast kaszubscy autorzy wysyłali teksty przede wszystkim z powodów finansowych. R. Drzeżdżon, *Falszywi przyjaciele? O dwutygodnikach „Przyjaciel Ludu Kaszubskiego”, miesięczniku „Bënë ë Buten” oraz kalendarzu „Vjérni Naszińc” [w:] Ōd „Skôrbu” do „Stegnë”. 150 lat czasopiśmiennictwa kaszubskiego*, red. D. Kalinowski, Wejherowo-Słupsk-Gdańsk 2017, s. 47-64.

⁵² Zob. F. Neureiter, *Historia literatury kaszubskiej. Próba zarysu*, tłum. M. Boduszyńska-Borowikowa, Gdańsk 1982 s. 162-167.

⁵³ Zob. J. Borzyszkowski, C. Obracht-Prondzyński, *Młodokaszubi, Szkice biograficzne*, Gdańsk 2012, s. 222.

dotacji z niemieckich instytucji naukowych. Osoby, które go bliżej znały np. Kazimierz Nitsch, Jan Karnowski, Władysław Pniewski zwracały uwagę na biedę w jakiej żył przez znaczną część życia.

Lorentz czterdzieści lat swojego życia spędził na Kaszubach zarówno pod zaborem pruskim, jak i następnie w odrodzonej Polsce. Być może po 1919 roku pozostał tu z rozsądku, z uwagi na swoje zainteresowania i kontakty naukowe. Będąc w okresie międzywojennym uznanym autorytetem naukowym, starał się nie opowiadać jednoznacznie za którąś ze stron w nasilającej się rywalizacji polsko-niemieckiej o Pomorze. Współpracował, zarówno z polskimi ośrodkami naukowymi, jak też niemieckimi pismami. Władze Instytutu Bałtyckiego w nekrologu wyraziły wielkie uznanie i szacunek do jego „wielkiej wiedzy, sumienności naukowej, charakteru i lojalności, a także i patriotyzmu niemieckiego”⁵⁴. Zdaniem Jana Karnowskiego czuł się Niemcem i nie miał specjalnej sympatii do odrodzonej po latach zaborów Polski⁵⁵. Wykonał natomiast pomnikową pracę na rzecz kaszubszczyzny (wraz z mową Słowińców), która zapewniła mu wdzięczność, szacunek i uznanie Kaszubów oraz miejsce w polskim świecie naukowym – zwłaszcza językoznawczym. Także swoim dorobkiem etnograficznym, chociaż znacznie skromniejszym, wpisał się na trwałe w dzieje badań etnologicznych na Kaszubach.

⁵⁴ Patrz: „Slavia Occidentalis” 1937, s. 3.

⁵⁵ J. Karnowski, dz. cyt., s. 122.

VARIA

Sprawozdanie merytoryczne z działalności Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie za rok 2017

W okresie sprawozdawczym pracownicy muzeum realizowali zadania statutowe zgodnie z planem pracy oraz prowadzili działalność merytoryczną wynikającą z aktualnych potrzeb.

W styczniu 2017 roku przypadła 45. rocznica powstania muzeum (27. 01). Przygotowano uroczyste obchody, w ramach których wręczone zostały honorowe odznaczenia najbardziej zasłużonym pracownikom naszej instytucji. Medalem Srebrnym za Długoletnią Służbę odznaczona została pani Teresa Treder. Odznaką honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej” otrzymali: Janusz Kopydłowski, Jaromir Szroeder i Tomasz Siemiński. Odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami” odznaczony został Maciej Kwaśkiewicz.

W okresie sprawozdawczym w Muzeum Zachodniokaszubskim w Bytowie zatrudnionych było średnio 21 osób: siedmiu kustoszy, główna księgowa, specjalista do spraw administracyjno-kadrowych, dwóch kwalifikowanych opiekunów ekspozycji, dwóch asystentów muzealnych, cztery pomoce muzealne, rzemieślnik, dwóch renowatorów, kasjerka. Wśród wymienionych osób, trzy były pracownikami zatrudnionymi na sezon letni, jedna osoba przebywała w ciągu całego roku na urlopie bezpłatnym, z jedną osobą zakończyła się umowa o pracę.

Na początku roku zatrudniono na stanowiskach pomocy muzealnych do działu etnograficznego dwie osoby wyłonione w wyniku naboru przeprowadzonego w roku 2016.

Wystawiennictwo

- W siedzibie głównej muzeum w 2017 roku prezentowane były ekspozycje stałe:
- *Zabytki kultury materialnej Kaszubów Bytowskich,*
  - *Współczesna sztuka ludowa Kaszub i Pomorza,*

- *Dzieje miasta i zamku w okresie państwa krzyżackiego (1404–1454) i panowania książąt zachodniopomorskich Gryfitów (1466–1637)*,
- *Portrety Gryfitów – książąt zachodniopomorskich*.

W oddziale muzeum, w Gotyckiej Wieży św. Katarzyny prezentowana była ekspozycja archeologiczna dotycząca najstarszych dziejów miasta oraz historyczna, odnosząca się do historii kościoła św. Katarzyny.

W Muzeum Szkoły Polskiej w Płotowie:

- stała wystawa poświęcona działalności programowej Związku Polaków w Niemczech (ZPwN) na terenie ziemi bytowskiej w okresie międzywojennym,
- zrekonstruowana izba szkolna z lat 20. ubiegłego stulecia.

W Zagrodzie Styp-Rekowskich w Płotowie:

- wystawa poświęcona dziejom Płotowa i historii rodu Styp-Rekowskich,
- ekspozycja wielkogabarytowych sprzętów rolniczych i rybackich.

W 2017 roku pracownicy muzeum zorganizowali, przygotowali i zaprezentowali 11 wystaw czasowych – 10 w siedzibie głównej i 1 w oddziale płotowskim.

W siedzibie głównej:

- Wystawa jubileuszowa: *45 lat Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie* (27 stycznia – 10 maja 2017),
- *Sola Scriptura. Biblijne malarstwo i grafika pomorskich protestantów od XVI do XX wieku*, ze zbiorów Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku (3 lutego – 23 kwietnia 2017),
- *XXV Przegląd Twórczości Kaszubskiej Dzieci i Młodzieży*, wspólnie ze Zrzeszeniem Kaszubsko-Pomorskim o. Bytów (28 kwietnia – 9 czerwca 2017),
- *Irena Brzeska. Świat prywatny* (12 maja – 29 października),
- *Za siódmym jeziorem. Kaszuby*. Wystawa fotograficzna Wojsława Brydaka (16 maja – 8 czerwca 2017),
- *Serbołużycanie. Niewielki lud, bogata kultura*, ze zbiorów Muzeum Serbskiego w Budziszynie (16 czerwca – 15 października 2017),
- *Święty Hubert w Diecezji Pelplińskiej*, we współpracy z Klubem Kolekcjonera i Kultury Łowieckiej Polskiego Związku Łowieckiego O/Kociewie oraz Bractwem Świętego Huberta w Śliwicach (9 września – 30 listopada 2017),
- *Bytowiacy na starej fotografii*, we współpracy ze Stowarzyszeniem Przyjaciół Szkoły *Zawsze Razem* (12 grudnia 2017 – 31 marca 2018),
- *Malarstwo Stanisławy Sierant* (3 listopada 2017 – 22 stycznia 2018),
- *Strefy wyobraźni*, malarstwo Małgorzaty Osowskiej i Wiesławy Pałasz (27 października 2017 – 22 stycznia 2018).

... *Sprawozdanie merytoryczne z działalności Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie...* ...

W oddziale terenowym, w Zagrodzie Styp-Rekowskich w Płotowie przygotowana została wystawa:

- *Kaszubskie piksele. Wzory firan inspirowane kaszubską plastyką ludową*, według projektów Joanny Tyszkowskiej-Walczak (25 listopada 2017 – 30 marca 2018).

Poza siedzibą muzeum przygotowano dwie ekspozycje ze zbiorów własnych instytucji, które prezentowane były w następujących muzeach:

- W Muzeum Wsi Kieleckiej w Kielcach, Park Etnograficzny w Tokarni; *Na granicy światów. Józef Chełmowski – malarstwo i rzeźba* (21 kwietnia – 15 października),
- W Muzeum Ziemi Puckiej w Pucku; *Józef Chełmowski i jego stoicyzm wernakularny* (30 stycznia – 30 czerwca 2017),

Nadto, użycono kilku prac Józefa Chełmowskiego na wystawę fotograficzną poświęconą artyście, autorstwa Leszka Pękalskiego pt. „Czarodziejski ogród Józefa Chełmowskiego”, do kościoła św. Jana w Gdańsku, organizowaną przez Nadbałtyckie Centrum Kultury (25.07.2017).

W roku sprawozdawczym inne zbiory, etnograficzne i artystyczno-historyczne, Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie prezentowane były na wystawach stałych i czasowych w:

- Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach – Oddział MPŚ w Słupsku,
- Muzeum w Lęborku,
- Muzeum im. Floriana Ceynowy w Pucku,
- Muzeum Etnograficznym w Toruniu,
- Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku,
- Muzeum Regionalnym w Człuchowie,
- Muzeum, Zamku Książąt Pomorskich w Darłowie,
- Muzeum Historycznym Miasta Gdańska.

W 2017 roku na stałych ekspozycjach Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie wraz z oddziałami prezentowane były muzealia wypożyczone z:

- Muzeum w Koszalinie,
- Muzeum w Lęborku,
- Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku,
- Muzeum Narodowego w Szczecinie,
- Muzeum Ziemi Złotowskiej w Złotowie,
- Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

Dokonano także w okresie sprawozdawczym wypożyczenia długoterminowego 14 obiektów z Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku w celu wzbogacenia stałej ekspozycji historycznej na I piętrze Domu Zakonnego.

Działalność popularyzatorska

W związku z przypadającym w roku 2017 rokiem Józefa Chełmowskiego muzeum brało czynny udział w uroczystych obchodach poświęconych artyście zmarłemu w 2013 roku, m.in.: zorganizowano w naszym muzeum promocję książki poświęconej Józefowi Chełmowskiemu, wydanej przez naszą instytucję, pt. „Pasięka wyobraźni” (30 września), wraz z kilkudniową prezentacją planszowej wystawy poświęconej artyście, prezentowaną później w Sejmie RP. Odbyły się także dwie inne promocje wydawnictwa – jedna w Chacie Kaszubskiej w Brusach (8 lipca); druga w Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku (11 grudnia). W początkach roku odbyło się posiedzenie jury konkursu plastycznego dla dzieci i młodzieży ze szkół, w których nauczany jest język kaszubski, pt. *Tajemnice Świata Światów – inspiracje twórczością Józefa Chełmowskiego*, organizowanego przez Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie i Stowarzyszenie Trefl Pomorze. Przewodniczącym jury był jeden z pracowników muzeum. Wręczenie nagród odbyło się w marcu na stadionie Ergo-Arena w Gdańsku.

Nadto, Tomasz Siemiński był członkiem jury VIII edycji konkursu wiedzy, organizowanego przez Muzeum Ziemi Kościerskiej w Kościerzynie pod nazwą *Józef Chełmowski, Marian Mokwa i Kazimierz Jasnoch – artyści z Południa Kaszub*, na którym wygłosił wykład o fenomenie twórczości Józefa Chełmowskiego dla ponad stu uczniów gimnazjów z województwa pomorskiego (czerwiec). Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie brało także czynny udział w przygotowaniu wystawy promującej Józefa Chełmowskiego, przygotowując dużą część materiałów na wystawę mobilną w postaci tzw. roll-up’ów, prezentowaną m.in. w Sejmie RP (otwarcie 10 października). Delegacja z naszego muzeum uczestniczyła w uroczystym otwarciu ekspozycji w Warszawie, na którym także w formie wykładu zaprezentowano dorobek artystyczny i życie twórcy ludowego z Brus.

Oprócz wspomnianych dwóch wystaw w Muzeum Wsi Kieleckiej i w Muzeum Ziemi Puckiej, nasze Muzeum uczestniczyło w zorganizowaniu wystawy fotograficznej autorstwa Leszka Pękalskiego, pt. *Czarodziejski ogród Józefa Chełmowskiego* w Państwowej Galerii Sztuki w Sopocie (luty), a także w kolejnej odsłonie ekspozycji, tym razem w Centrum św. Jana w Gdańsku (lipiec), którą to wystawę wzbogaciły rzeźby artysty udostępnione ze zbiorów Muzeum.

Pozostając nadal w opisywanym temacie dotyczącym Józefa Chełmowskiego, kustosz Maciej Kwaśkiewicz przygotował i przedstawił rodzinie artysty zasady i sposoby postępowania w celu zatrzymania destrukcji oraz przygotowania do konserwacji wielkoformatowych rzeźb eksponowanych w jego ogrodzie, według wcześniej stworzonej dokumentacji istniejących obiektów. W tym również przy-

gotowany został ogólny zarys programu ich konserwacji z szacunkami kosztów zakupu środków konserwatorskich. Przeniesienie najbardziej zagrożonych destrukcją figur do stodoły w celu ich osuszenia i przygotowania do dalszych zabiegów odbyło się pod nadzorem konserwatorskim Muzeum.

W kwietniu 2017 roku została przygotowana i odbyła się w Muzeum premiera słuchowiska, pt. „Kaszubogonia” (wydanego na płycie CD przez Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie), na podstawie prozy Piotra Dziekanowskiego (pseud. *Jon Natrzecy*), według scenariusza kustosa Jaromira Szroedera.

W maju Muzeum zorganizowało i przeprowadziło „Międzynarodową Noc Muzeów 2017”, z udziałem kilkuset osób, w programie której znalazło się nie tylko zwiedzanie muzealnych wnętrz, ale także kolejna prezentacja słuchowiska „Kaszubogonia”, film o twórczości Józefa Chełmowskiego, a także gra terenowa dla najmłodszych oraz zabawy plastyczne w przestrzeni ekspozycji.

W lipcu w naszym muzeum odbyła się promocja albumu, pt. „Bytowski zamek – skarb pogranicza”, wydanego przez Urząd Miejski w Bytowie, będącego najnowszym opracowaniem dziejów bytowskiej, średniowiecznej warowni. Tekst o dziejach zamku napisał kustosz Maciej Kwaśkiewicz.

W sierpniu zorganizowana została druga edycja imprezy plenerowej promującej elementy ludowej tradycji, pod nazwą *Imieniny Borowej Ciotki* (13.08.) w Zagrodzie Styp-Rekowskich w Płotowie, w której uczestniczyło ponad 300 osób. Wśród atrakcji znalazły się warsztaty wyplatania wianków z ziół i kwiatów oraz koszy z korzeni sosny, warsztaty garncarskie, a także tworzenie leśnej biżuterii. Można było również skosztować zupy z ogniska, ziołowej herbaty, *pulków*/obranych ziemniaków/ ze śledziem, wafli z *platy* /kuchni kaflowej/, *bulew*/ziemniaków/w popiele, swojskiego chleba, smalcu i *mòdzowégò kucha*/drożdżówki/. W końcowej części imprezy uczestnicy zostali zebrani w grupę i powędrowali z przewodnikiem do Muzeum Szkoły Polskiej, gdzie zostali oprowadzeni po wystawie. W ramach promowania *Imienin...*, były kolportowane ulotki reklamowe z programem, a także z przepisami na produkty przygotowywane w izbie zielarki w Zagrodzie Styp-Rekowskich, np. syrop z mniszka lekarskiego, syrop z pędów sosny, placki z jabłkami Borowej Ciotki, drożdżówka Borowej Ciotki z jagodami.

Imieniny Borowej Ciotki są przykładem pokazującym jak elementy tradycyjne włączyć do współczesności i uchronić się od ujednolicenia wszelkich współczesnych form kultury popularnej. Celem naszych działań jest wprowadzenie na stałe do nowej tradycji Imienin Borowej Ciotki, która to impreza powinna być powszechnie identyfikowana z Płotowem. Jednym z działań upowszechniających i promujących to wydarzenie była prezentacja Imienin Borowej Ciotki, jako przykładu na wykorzystanie potencjału kulturowego lokalnej społeczności, która odbyła się podczas Forum Animatorów Kultury (6.10.) w Centrum Międzynarod-

dowych Spotkań w Tuchomiu. Naukowa promocja imprezy miała miejsce także w Kaliszu, gdzie dwie pracownice muzeum wygłosiły referaty na ten temat (wykaz poniżej).

We wrześniu roku sprawozdawczego Muzeum brało udział w projekcie „60+ Kultura”, udostępniając nieodpłatnie do zwiedzania sale wystawowe seniorom po 60. roku życia (23-24. 09). Także w tym miesiącu Muzeum współorganizowało (wraz z Biblioteką Miejską) „Narodowe Czytanie”, w którym brało udział dwóch pracowników naszej instytucji.

We wrześniu Jaromir Szroeder i Tomasz Siemiński brali udział w jury konkursu „Pomerania Cantat”, organizowanym przez Muzeum Wsi Słowińskiej w Klukach, a w listopadzie jeden z pracowników muzeum brał udział w jury konkursu na sztukę ludową ziemi człuchowskiej, organizowanym przez Muzeum Regionalne w Człuchowie.

Na przełomie września i października Muzeum współorganizowało festiwal artystyczny „Bytoffsky festiwal”, w ramach którego odwiedziło zamkowe wnętrza kilkaset osób, uczestników takich wydarzeń jak: 1) spektakl, pt. „Iwan Karamazow zwraca bilet”, na motywach powieści *Bracia Karamazow* i *Biesy* F. Dostojewskiego, reż. Stanisław Miedziewski, 2) spektakl dla dzieci inspirowany kaszubską baśnią, pt. „Diabelskie ziele”, scenariusz i reżyseria Irena Brzeska, 3) spektakle, pt. „Głosy szkła” oraz „Skry Ormuzdowe” w wykonaniu Teatru Brzozaki, 4) spektakl dla dzieci i dorosłych, pt. „Damroka”, scenariusz i reżyseria Irena Brzeska, 5) otwarcie wystawy, pt. „Józef Chełmowski – człowiek renesansu” i promocja książki *Pasieka wyobraźni – o twórczości Józefa Chełmowskiego*.

W listopadzie kustosz Jaromir Szroeder prowadził zajęcia dla słuchaczy Studium Wiedzy o Pomorzu o specjalności: *Animacja Społeczno-Kulturalna Środowiska Lokalnego* w Kaszubskim Uniwersytecie Ludowym w Wieżycy. Tematami wykładowymi było dziedzictwo kulturowe, w tym literatura, sztuka ludowa, folklor, obrzędy, zwyczaje, tradycje muzyczne, jako kaszubsko-pomorska skarbnica inspiracji dla miłośników i popularyzatorów muzyki i teatru.

W grudniu natomiast w tym samym miejscu i również dla słuchaczy Studium Wiedzy o Pomorzu, kustosz Jaromir Szroeder poprowadził spotkanie z artystką ludową Ireną Brzeską, poprzedzone wykładem na temat współczesnej sztuki ludowej na Kaszubach.

W okresie sprawozdawczym trwały prace merytoryczne nad przygotowaniem kolejnej edycji przeglądu konkursowego festiwalu *Cassubia Cantat 2017*, który odbył się 28 października. Na scenie Bytowskiego Centrum Kultury wystąpili: 1) Elektro Knypy, 2) Gołczewskie Babeczki, 3) Cubanos Partyzanos, 4) Domò-cieczna, 5) Staś i Mel. Jury w składzie: Maciej Rychły, Mateusz Rychły, Olo Walicki, Tadeusz Korthals – przyznało wyróżnienia w wysokości 500 zł, nagrody specjalne w wysokości 1000 zł i nagrodę główną w wysokości 2500 zł. Wyróżnienia

otrzymali: Cubanos Partyzanos i Gołczewskie Babeczki. Nagrody Specjalne: Staś i Mel, Domòczna. Nagrodę Główną: Elektro Knypy. Nagrody ufundowane zostały przez Marszałka Województwa Pomorskiego, Burmistrza Bytowa, Dyrektora Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie. Koniec roku 2017 zwińczyło wydanie płyty CD. Należy podkreślić, że w 2017 roku za projekt „Cassubia Cantat”, w ramach dorocznej „Pomorskiej Nagrody Muzealnej”, został wyróżniony kierownik działu etnograficznego, kustosz Jaromir Szroeder.

W czasie całego roku przykładana była duża staranność w obsłudze strony internetowej muzeum i w przygotowywaniu publikowanych informacji, także na portalu społecznościowym Facebook, na którym odnotowano około 20 tys. odsłon. Muzeum Zachodniokaszubskie brało także udział w projektach ogłoszonych przez NIMOZ: „Statystyka muzeów” i „Mapa muzeów w Polsce”.

W ramach działalności popularyzatorskiej i przygotowań do kolejnej cyklicznej wystawy kaszubskiej twórczości dziecięcej, odbyło się w Muzeum spotkanie z nauczycielami z Bytowskiego Stowarzyszenia Oświatowego, na którym etnologka Magdalena Sudoł przeprowadziła szkolenie przygotowujące pedagogów do nadzoru nad powstawaniem prac na konkurs.

W oddziale terenowym, w Zagrodzie Styp-Rekowskich w Płotowie, oprócz Imienin Borowej Ciotki, zorganizowane zostały dwa spotkania Miłośników kaszubskiej literatury (Lubòtników kaszëbsczi lëteraturë); w październiku pod przewodnictwem znanej działaczki kaszubskiej Felicji Baska-Borzyszkowskiej, a w grudniu moderatorem spotkania był literat Piotr Dziekanowski. Nadto, w Zagrodzie Styp-Rekowskich odbyły się innego rodzaju spotkania popularyzatorskie, jak np.:

- zapoznanie z historią rodu Styp-Rekowskich i ekspozycją dotyczącą dziejów Płotowa członków bytowskiego oddziału Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego,
- warsztaty kulinarne poświęcone tradycyjnym kaszubskim potrawom dla gości z partnerskiego miasta gminy Bytów – szwedzkiego Markaryd oraz przedstawicieli bytowskich instytucji i urzędów,
- warsztaty poświęcone historii rodziny Styp-Rekowskich, z zapoznaniem z najbliższą okolicą dla słupskiego oddziału Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich,
- promocja kolorowanek poświęconych kaszubskim haftom – spotkanie z artystką plastyczką Małgorzatą Walkosz-Lewandowską,
- wykład, pt. „Historia ogrodów, która lubi się powtarzać”, dla uczestników projektu prowadzonego przez Stowarzyszenie Rozwoju Wsi Niezabyszewo „Sploty”,
- oprowadzenie po ekspozycjach Zagrody Styp-Rekowskich oraz Muzeum Szkoły Polskiej w Płotowie członków Uniwersytetu III Wieku z gminy Somonino.

Edukacja

Oferta edukacyjna, jaką muzeum proponowało w roku sprawozdawczym obejmowała w siedzibie głównej takie tematy lekcji muzealnych i warsztatów jak:

– w siedzibie głównej:

- a. „Śladami bytowskich protestantów”,
- b. „Gryfy, Gryfici i pomorskie czarownice”,
- c. „Ostry sędzia Bytowa – o katowskim mieczu, kacie i jego ofiarach”,
- d. „Poniedziałki z bajki”,
- e. „Morskie poniedziałki z bajki”,
- f. „Przewodnik terenowy, górski, miejski, muzealny – uprawnienia, rola i zadania”,
- g. „Serbołużycanie. Mały lud, bogata kultura”,
- h. „Polski strój ludowy”,
- i. „A czymże jest chleb?”,
- j. „Burczące basy”,
- k. „Niedziela Palmowa, Kwietna, Wierzbna”,
- l. „Dziś cień wosku ci ukaże, co ci życie niesie w darze”. Tradycja andrzejkowych wróżb
- m. „Idą święta. Choinki czas”.

Zajęcia prowadziły: Barbara Borzyszkowska, Katarzyna Juchniewicz, Gabriela Pluto-Prączyńska, Magdalena Sudoł.

Nadto, w przestrzeni wystawy *Strefy wyobraźni* (malarstwo Małgorzaty Osowskiej i Wiesławy Pałasz), Magdalena Sudoł stworzyła punkt animacyjny dla dzieci, nazwany: „strefy Twojej wyobraźni”, w którym można było stworzyć swój własny projekt obrazu.

– w Zagrodzie Styp-Rekowskich:

- a. „Wypędzanie szczurów. O świętach i zwyczajach na Kaszubach”,
- b. „Stoliczku nakryj się”,
- c. „Ferie w Zagrodzie”,
- d. „Tradycje wielkanocne na Kaszubach”,
- e. „Zioła i jadalne nasiona”,
- f. „Historia ogrodów, która lubi się powtarzać”,
- g. „Pracowita kaszubska jesień”,
- h. „Choinka na ludowo”.

Zajęcia prowadziły: Ewa Drążkowska i Alina Werochowska.

Nadto, dodać należy, że od wielu już lat muzeum jest gospodarzem w sali portretowej, comiesięcznych koncertów muzyki poważnej z udziałem muzyków z Gdańska i Słupska.

W roku sprawozdawczym w siedzibie głównej Muzeum Zachodniokaszubskiego w Bytowie przeprowadzono 166 lekcji muzealnych i warsztatów z udziałem 2973 osób (dzieci przedszkolne, ze szkół podstawowych i gimnazjów).

W Zagrodzie Styp-Rekowskich w Płotowie przeprowadzono 52 lekcje muzealne i warsztaty dla 1300 dzieci i młodzieży szkolnej oraz spotkania dla dorosłych z udziałem 463 osób, co dało 1763 uczestników zajęć edukacyjnych.

Ogólnie w roku sprawozdawczym, w siedzibie głównej i oddziałach odbyło się 218 lekcji muzealnych i warsztatów dzieci ze szkół podstawowych i gimnazjów oraz przedszkoli, a także innych spotkań i form edukacyjnych dla dorosłych, w których brało udział 4736 uczestników.

Działalność naukowa i wydawnicza

W roku sprawozdawczym trwały prace nad zadaniem wieloletnim polegającym na digitalizacji zbioru negatywów z lat 50. do 70. ubiegłego stulecia, tzw. „Kroniki bytowskiej”. Zdigitalizowano i opisano ponad tysiąc negatywów. W ramach tego rodzaju prac wykonano również fotokopię dwóch ksiąg z protokołami kasy pożyczkowej działającej w Piasznicy w latach 1904–1928, mającej powiększyć źródła naukowe gromadzone w archiwum działu artystyczno-historycznego.

Prowadzone były intensywne działania związane z przygotowaniem wystawy *Te Deum Laudamus. Materialne świadectwa duchowości dawnych mieszkańców ziemi bytowskiej*, planowanej na rok 2018; m.in. wykonano tłumaczenia niemieckojęzycznych tekstów: a) przedwojennego rękopisu o kościele św. Jerzego w Bytowie; b) opisów inwentaryzacyjnych kościołów ziemi bytowskiej z monografii *Kreis Bütow* oraz *Bütower Schlosskalender*; przeprowadzono badania terenowe dotyczące architektury sakralnej w Sominach, Jasieniu, Pomysku i Parchowie.

Pracownicy merytoryczni muzeum, zarówno w dziale artystyczno-historycznym jak i etnograficznym, prowadzili kwerendy naukowe: we własnym archiwum negatywów na potrzeby adaptacji piwnic zamkowych; dla Muzeum Etnograficznego w Toruniu na potrzeby wystawy „Drugie życie rzeczy”; dla Muzeum w Koszalinie na potrzeby wyposażenia izby jamneńskiej; dla Muzeum w Stargardzie na potrzeby wystawy „Sanitas Per Aquam”; dla Muzeum Regionalnego w Szczecinku w sprawie organizacji planowanej w miejscowym muzeum wystawy związanej z rocznicą Odrodzenia Rzeczypospolitej; w pomorskich

muzeach, dotyczące poszukiwania archiwalnych fotografii ilustrujących dawne zajęcia gospodarskie do ekspozycji sprzętów wielkogabarytowych w Zagrodzie Styp-Rekowskich w Płotowie; w Muzeum Narodowym w Gdańsku na temat zabytków gotyckich (meblarstwo, złotnictwo, szaty liturgiczne) w ramach przygotowań do wspomnianej wystawy czasowej „Te Deum laudamus” i w związku z uzupełnieniem stałej wystawy historycznej o nowe obiekty (m.in. misa norymberska z XV w.).

Udostępniano materiały do powstających prac magisterskich, m.in. dla powstającej na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie pracy, pt. „Józef Chełmowski (1934–2013) w perspektywie współczesnych badań nad polską sztuką ludową”, a także dla dwóch prac powstających na Uniwersytecie Gdańskim i UMK w Toruniu – o historii muzeum i o dziejach kościoła św. Jerzego w Bytowie.

W ramach działalności naukowej odbywały się w ciągu roku sprawozdawczego wyjazdy do twórców ludowych, w celu pogłębienia wiedzy o ich twórczości i sporządzenia odpowiedniej dokumentacji obrazującej ich życie artystyczne, m.in. do: Henryka Jachimka (Słupsk), Norberta Glińskiego (Lębork), Stanisława Janikowskiego (Czapiewice), Ireny Brzeskiej (Kozyczkowo), a także do zagrody Józefa Chełmowskiego (inventaryzacja konserwatorska rzeźb wolnostojących).

W roku sprawozdawczym pracownicy muzeum brali udział w następujących konferencjach naukowych: w I Konferencji Renowacji Zabytków w Słupsku, organizowanej przez słupską delegaturę Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku i Słupską Izbę Przemysłowo-Handlową; w konferencji „Muzea kaszubskie – nasze wspólne dziedzictwo kulturowe” w Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie; w konferencji naukowej „Polski film antropologiczny. Między nauką a sztuką” organizowanej przez Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego we współpracy z Polskim Instytutem Antropologii, Łódzkim Domem Kultury, Komisją Kultury Polskiej Akademii Nauk – Oddział w Łodzi; w dorocznej, archeologicznej Sesji Pomorzoznawczej organizowanej przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i Muzeum Okręgowe w Toruniu; w konferencji naukowej „KOT/PIES/CZŁOWIEK. O komunikacji międzygatunkowej oraz kulturowych tego konsekwencjach”, organizowanej w Muzeum Narodowym w Gdańsku; w konferencji „Regiony i regionalizmy w perspektywie antropologii kulturowej. Między pasją a metodą”, organizowanej w Gniewinie przez Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego.

Natomiast na konferencję, pt. „Moda na gotowanie. Medialne i kulturowe wizerunki jedzenia”, organizowaną przez Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu/Wydział Pedagogiczno-Artystyczny w Kaliszu – pracownicy muzeum przygotowały i wygłosiły następujące wystąpienia; a) Barbara Koszela, *Festiwa-*